

RÉGER ZITA

NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ ÉS NYELVHASZNÁLAT MAGYAR-
ORSZÁGI CIGÁNY NYELVI KÖZÖSSÉGEK BEN

Az MTA Nyelvtudományi Intézete
1250 Budapest, Szentháromság utca 2.

A tanulmány a "Cigány gyermekek nyelvi szocializációjának vizsgálata" c. kutatási projektum célkitűzéseit, kutatási módszereit és kezdeti eredményeit ismerteti. A kutatás első témáját - a kisgyermekeknek szóló cigány beszéd sajátosságait - tárgyaló résztanulmány számos nyelvi adattal bizonyítja, hogy a cigány beszélők nyelvhasználatában is fellelhető számos olyan jelenség, amely a legtöbb nyelvi közösségben a kisgyermekekhez intézett beszédet jellemzi. Az e témakörben feltárt másik jelenségcsoport a cigány népi kultúra sajátosságaival függ össze: a kisgyermekeknek szóló beszédben ugyanis kezdettől fogva jelen vannak a cigány szóbeli (orális) kultúrát jellemző sajátos beszédműfajok, illetve ezek meghatározó vonásai. A második résztanulmány néhány cigány gyermekjátékot mutat be. Az e játékok során improvizált szövegek egyértelműen tanúsítják, hogy a hagyományos cigány kultúrában élő gyerekek iskoláskorukra elsajátítják - és alkotó módon alkalmazzák - a cigány szóbeli kultúra meghatározó jegyeit. Mindennek alapján a tanulmány cáfolja a "nyelvi deficit" hipotézisét.

A cigány nyelvet, hagyományokat többé-kevésbé őrző cigány közösségekben élő gyermekek otthoni nevelődését, családi szocializációját az elmúlt két évtizedben megjelent cigány tárgyú írások többsége gyakorlatilag szinte minden lehetséges szempontból negatív folyamatként minősítette; e folyamat sajátosságait voltaképpen már eleve bizonyos - a hétköznapi tudatban a "cigány gyermek" képéhez asszociált - negatív sztereotípiák: az iskolai eredménytelenség és a deviancia látószögéből mérlegelte. Ezek az írások, amelyeknek megállapításai a gyermekek otthoni nevelődéséről jórészt feltételezések, kisebb részben alkalmi megfigyeléseken alapulnak, a családi szocializáció minden aspektusában, minden eszközében - az értékek átadásában, a szokások kialakításában éppen úgy, mint az anya-gyermek beszédkapcsolatban vagy a kisgyermekkel való játékban - a hiányt tartották meghatározónak, amint azt az alábbi néhány - találomra kiemelt - megállapítás szemlélteti: "A tulajdonképpeni nevelés, azaz a megfelelő viselkedésre való szoktatás és gondolkodásfejlesztés... ismeretlen a hagyományos életmódot folytató cigány családokban." (Vekerdi-Mészáros, 1978:35); "A cigány kisgyermeket két szempontból éri nyelvi károsodás a hagyományos - telepi - cigány környezetben. Egyrészt a beszélgetésre szoktatás kimaradása (ún. dialógushelyzet hiánya). A hagyományos életszemléletű, putrilakó szülők nem szoktak elbeszélgetni beszélni kezdő kisgyermekükkel. Így a másfél-kétéves cigány gyermek pusztán hallás útján, csiszoló-javítgató gyakorlat nélkül sajátítja el a nyelvet (akár cigányt, akár magyart)." (Várnagy-Vekerdi, 1979:24); "A telepi cigánygyermekkel anyjuk keveset foglalkozik, így játékosztónuk fejletlen marad, megreked a verekedés szintjén..." (Vekerdi-Mészáros, 1978:23); "Az anya mint elsődleges közvetítő nincs birtokában a társadalmi-történelmi alapon kialakult objektiválódott rendszernek (a természetes nyelvnek). A gyermek ezen a személyes közvetítőn keresztül nem interiorizálhatja a nyelvben rögzült társadalmi tapasztalatokat, tudattartalmakat... A cigánycsaládban alkalmazott követelményrendszer - ha egyáltalán van ilyen - a gyermeknek nem nyújt módot arra, hogy különböző magatartásmódozatokat tanuljon meg." (Tomai, 1979:95).

E kérdések tekintetében - megfelelő, célzott vizsgálatok lehetősége híján - nem juthattak sokkal előbbre azok a kutatók sem, akik a cigány gyermekek szocializációjának jellemzésekor a hiány egyes nyilvánvaló tényezőin (például a tárgyak hiányán) túl - a kulturális eltérések, a "másság" tényeit is készek voltak figyelembe venni (ld. pl. Kemény, 1976:46-49).

Arról, hogy valójában mi történik a cigány gyermekekkel, amíg az intézményekbe - iskolába, óvodába - bekerülnek, mindmáig szinte alig tudunk valamit: családon belüli szocializációjuknak gyakorlatilag minden aspektusát alapvetően a megbízható információk, a konkrét ismeretek hiánya jellemzi. Ezzel kapcsolatban kivételként azonban meg kell említenünk egy - az átlagot messze meghaladóan jó helyzetű - budapesti cigány csoport gyermekeinek iskolai beilleszkedését vizsgáló értékes esettanulmányt, amely a családi szocializáció kérdéseit is érinti (ld. Forray-Hegedűs, 1985).

A jelen kutatás elsősorban a cigány kisgyermek otthoni nevelődésének egyik legvitatottabb aspektusát, a felnőtt-gyermek beszédkapcsolat mibenlétét: jellegét, funkcióit, sajátosságait - próbálja meg közelebbről megvizsgálni. Mivel egy adott közösség ilyen irányú kommunikációs gyakorlata részét alkotja annak a folyamatnak, amelynek során a gyermekből szociális interakcióra képes személy: az adott közösség teljes értékű tagja lesz, kutatásunkat - Dell Hymes (1975) nyomán - a nyelvi szocializáció¹ vizsgálatának is nevezhetjük.

1) A nyelvi szocializáció terminust az újabb szakirodalom (ld. pl. Schieffelin és Ochs, 1986) kétféle értelemben használja: a) szocializáció a nyelv használata révén, a nyelv segítségével (a nyelv szerepének kiemelését ebben a vonatkozásban messzemenően indokolja, hogy a szocializáció során a gyermeknek átadott társadalmi és kulturális információkat a nyelv közvetíti, a felnőtt környezet a kisgyermek magatartását elsősorban a nyelv segítségével formálja, irányítja); b) szocializálás a nyelv használatára (a különböző kommunikatív helyzeteknek megfelelő, adekvát nyelvhasználati módok elsajátítása). A jelen tanulmányban a nyelvi szocializáció terminust ez utóbbi értelemben használom.

I. A vizsgálat céljai és kutatási előzményei

A) A felnőtt-gyermek beszédkapcsolat vizsgálata a cigány nyelvi közösségekben

Kutatásunk elsődleges célja a felnőtt-gyermek beszédkapcsolat - ezen belül elsősorban a kisgyermekeknek szóló felnőtt beszéd, a nyelvi "input" - vizsgálata volt. Céljában és módszereiben e kutatás a felnőtt-gyermek beszédkapcsolat sajátosságait feltáró nemzetközi kutatásokhoz kapcsolódik; vizsgálatunk alapkérdéseit e korábbi kutatások alapján fogalmazzuk meg, eredményeit pedig ezek eredményeivel vetjük egybe.

Kutatási előzmények: az "input nyelv" sajátosságainak leírása a nemzetközi szakirodalomban

A felnőtt-gyermek beszédkapcsolat - ezen belül elsősorban a gyermeknek szóló, hozzá intézett felnőtt beszéd - az elmúlt két évtizedben intenzív kutatás tárgya lett a szocio- és pszicholingvisztikában. E kutatások egy része szociolingvisztikai, illetve szociálanropológiai indíttatású: a gyermekkel való beszédmódot mint az egyén kommunikációjában érvényre jutó "beszédregiszterek" (meghatározott beszédhelyzetben használt nyelvi "stílusok") egyikét, illetve mint az adott etnikai kultúrában érvényes szocializációs eljárások részét kísérelték meg leírni. A kisgyermeknek szóló felnőtt beszédet vizsgáló kutatások nagyobb része azonban pszicholingvisztikai kérdésre keres választ: azt próbálja meg feltárni, hogy a felnőtt - elsősorban anya - alkalmazkodik-e - és milyen eszközökkel alkalmazkodik - beszélni tanuló gyermeke aktuális nyelvi szintjéhez, és ez az öntudatlan alkalmazkodás mennyiben, milyen "hatásfokkal" segíti elő a gyermek nyelvi fejlődését. Ezek a széles körben meginduló empirikus kutatások nyelvhasználati jegyek egész sorát azonosították e sajátos beszédstílusban. Ezek a jellemzők, amelyek száma egy, az ilyen tárgyú kutatások addigi eredményeit összegző kötet (Snow és Fergusson, 1977) szerint mintegy százra tehető, nyilvánvaló alkalmazkodást tükröznek a fogyatékos nyelvtudású partner: a beszélni tanuló kisgyermek aktuális nyelvi és értelmi szintjéhez, túl ezen pedig figyelmének, érdeklődésének ébrentartását, nyelvi aktivitásának fokozását szolgálják. Így e beszéd-

stílus nyelvtani bonyolultságát és jólformáltságát elemző tanulmányokban a különböző mutatók (például az átlagos mondathossz mérőszáma, az alárendelés aránya, a főnévi és igei csoportok összetettsége, a rossz kezdés, hezitációs jelenségek, a nyelvtanilag helytelen mondatok stb. előfordulásának mértéke) egyaránt azt tanúsítják, hogy a vizsgált 18-36 hónapos gyerekekhez intézett beszéd mondattani szempontból jóval egyszerűbb, jólformáltabb a felnőtt beszédpartnereknek szóló beszédnél (Philips, 1973; Snow, 1972, Broen, 1972). Az egyszerűség tartalmi-szemantikai téren is érvényesül, amit világosan mutat az a tény, hogy a kisgyermeknek szóló beszéd jórészt az "itt és most", a jelenben folyó események leírására korlátozódik (Snow et al., 1976). Ez voltaképpen természetesen következik abból a tényből, hogy e kutatások szerint az anyák rendszerint előszeretettel folytatják a kisgyermek által felvetett témát, kérdéseikkel, kommentárjaikkal a gyermek érdeklődésének irányát követik, az ő cselekvéséhez kapcsolódnak. (Ez utóbbi tendencia voltaképpen már a nyelv előtti korszakban is erősen jellemzi az anyai beszédet, ld. Snow, 1977). Fontos jellemzője a kisgyermekhez intézett beszédnek a nagyfokú redundancia: gyermekükhöz beszélve az anyák - azonos vagy módosított formában - gyakran ismétlik meg saját mondataikat, ami a gyermek számára kétségtelenül elősegítheti az adott közlés megértését. S nemcsak a saját megnyilatkozások, hanem a gyermek által közlöttek megismétlése, kiegészítése is gyakori jelenségnek bizonyult az anyai beszédben (Brown és Bellugi, 1964; Cross, 1977). Lexikai tekintetben az egyszerűség és a redundancia említett tényeivel összefüggő jelensége a beszédstílusnak a csekély szókincsbeli változatosság, amit a különböző vizsgálatokban nyert alacsony lexikai type-token hányadosok tükröznek (pl. Broen, 1972). Túl ezen, amint ez a korábbi antropológiai nyelvészeti kutatásokból is kiviláglik, számos nyelvészeti közösség tagjai a kisgyermekkel beszélve a nyelv sztenderd szavain kívül - vagy azok helyett - kifejezetten a kisgyermeknek szánt, igen egyszerű hangtani felépítésű lexikai elemkészletet, ún. "dajkanyelvi szavakat" ("baby talk lexicon") is használnak (Ferguson, 1964; összefoglalóan Ferguson, 1977). Hangtani (fonológiai) szempontból a kisgyermekhez intézett felnőtt beszédet egyéb tekintetben is egyszerűsége, világosságra, expresszivitásra törekvés jellemzi. (Erre utaló jelenség például bonyolult képzésű réshangok, affrikáták helyettesítése zárhangokkal vagy egyes magánhangzók, mássalhangzók gyakori megnyújtása.) A beszédmegértést

elősegítő, a gyermek figyelmének felkeltését, ébrentartását szolgáló jellegzetes módosítások egész sorát tárta fel a kutatás szupraszegmentális szinten (mondatdallam, hangsúly, ritmus, stb. tekintetében) is. (Ilyen jelenségek például a beszédtempó lelassítása, magasabb hangfekvés használata, a szünetekkel erőteljesen tagolt beszédmód vagy meredeken emelkedő-eső hanglejtésminták használata, ld. Broen, 1972; Garnica, 1974.)

A fenti jelenségek meglétét az anyai beszédben a kutatás meg lehetőségen széles körben igazolta. Az is bebizonyosodott, hogy nem csupán az anyák, hanem más felnőttek - sőt már a négyéves vagy ennél idősebb gyermekek is - sok tekintetben hasonlóan módosítják beszédüket, ha kisgyermekekhez szólnak (Shatz és Gelman, 1973; Gleason, 1975). Ami e jelenség általános érvényének kérdését illeti, ennek megítélését megnehezíti az a tény, hogy a kisgyermekhez intézett beszéd sajátosságait mindeddig kulturális és szociológiai szempontból viszonylag szűk körben (többnyire angolszász nyelvterületen, ott is szinte kizárólag a középosztályhoz tartozó családok körében) vizsgálták, s jelenleg korántsem világos, hogy az itt feltárt sajátosságok mennyire tekinthetők általánosnak. Noha antropológusok több kultúrában is nyomára bukkantak e sajátos nyelvhasználat meglétének (erről összefoglalóan ld. Ferguson (1977)), más etnikai közösségekben viszont ettől gyökeresen eltérő nyelvhasználati sajátosságokat tártak fel a felnőttek kisgyermekkel való kommunikációjában. (Így például a pápua új-guineai kaluli népcsoportban azt találták, hogy nem a kisgyermekkel folytatott, az ő szintjéhez alkalmazkodó társalgás, hanem az adott beszédhelyzetnek megfelelő, utánzandó modellként bemutatott nyelvi megnyilatkozások és ezek megismételtetése a gyermekkel jelenti a nyelv elsajátításának legfőbb keretét, forrását. A kalulik felfogása szerint ugyanis a gyermekeknek kezdettől fogva a felnőtt kommunikációhoz szükséges "kemény" beszédet kell megtanulniuk, nem pedig a "gyermekeset", ld. Schieffelin (1979)).

A mondottakat figyelembe véve vizsgálatunk - eredeti célkitűzései szerint - elsősorban a következő kérdésekre keresett választ: Milyenek a kisgyermekeknek szóló beszéd jellemzői a cigány nyelvi közösségekben? Mennyiben tér el ez a felnőttek egymás között használt beszédétől, azaz közelebbről: hogyan és mennyire alkalmazkodnak a felnőttek a kisgyermek nyelvi szintjéhez? Élnek-e a felnőttek valamiféle - ösztönösen alkal-

mazott - nyelvtanítási "stratégiával" a kisgyermekkel folytatott társalgásban (például értelmezik-e, javítják-e a kisgyermek nyelvi normának nem megfelelő nyelvi megnyilatkozásait)? Mennyire és milyen eszközökkel ösztönzik beszédre? Befolyásolják-e valamilyen módon a kisgyermekkel való beszédkapcsolatot az illető közösségben élő néprajzi hagyományok? Milyenek az elvárások a gyermekek nyelvi fejlődését illetően, és hogyan alakul maga a nyelvi fejlődés? S végül - a nyelvészet illetőségi körén némileg túllépve - annak is megpróbáltunk utánanézni, hogy léteznek-e a vizsgált cigány közösségekben a beszélni tanuló kisgyermekeknek szánt folklóralkotások.

B) Cigány gyermekközösségek verbális kultúrájának vizsgálata

A kutatás e második része a cigány gyermekközösségekben belüli kommunikáció bizonyos aspektusainak a feltárását célozta. (Ezt a témakört a felnőtt-gyerek beszédkapcsolat kutatásának kiegészítéseként, mintegy kísérleti jelleggel vettük be a vizsgált kérdések körébe.) Vizsgálatunk e részében közelebbről azt próbáltuk meg tisztázni, hogy a mindennapi élet közvetlen céljain, kommunikációs gyakorlatán túl mire használják anyanyelvüket a cigány gyermekek. Léteznek-e a gyermekek körében valamiféle megfelelői a felnőttektől gyűjtött cigány folklór szóbeli "műfajainak" (pl. mese, adomaszerű rövid, csattanós történetek), illetve létezik-e valamiféle autonóm cigány gyermekfolklór? (Ez a terület - ami ismereteink jelenlegi állapotát illeti - éppen úgy fehér foltnak tekinthető, mint a felnőtt-gyermek beszédkapcsolat alakulása a cigány nyelvi közösségekben.)

Vállalt kutatási feladatunkba - a cigány gyermekek nyelvi szocializációjának a vizsgálatába - maradéktalanul beleillik e második téma, hiszen óvodás és iskolás korú gyermekek számára a gyermekközösség, a kortárscsoport a nyelvi szocializáció fontos színtere.

A különböző nyelvi közösségekhez tartozó gyermekek kommunikációs gyakorlatában élő "beszédműfajok" és általában a gyermekközösségek verbális kultúrája (amelynek egyes jelenségei olykor felnőtt minta nélkül, autonóm módon alakulnak ki és magukban e gyerekközösségekben hagyományozódnak tovább) újabban egyre inkább az érdeklődés előterébe kerül a nyelvészeti antropológia és a fejlődési szociolingvisztika kutatóinak körében (ld.

pl. Ervin-Tripp és Mitchell-Kernan, 1977; Schieffelin és Ochs, 1986). Vizsgálatunk e második témája tehát - amennyiben adatgyűjtésünk sikerrel jár - az ilyen tárgyú nemzetközi kutatásokhoz is hozzájárulást jelenthet.

II. A kutatás módszerei

A vizsgált terepek kiválasztása: A vizsgálat során elsősorban olyan kétnyelvű cigány csoportokban végeztünk adatgyűjtést, amelyekről a korábbi néprajzi vagy népzenei adatgyűjtés során bebizonyosodott, hogy valamilyen mértékben még őriznek néprajzi hagyományokat. További szempont volt a vizsgált csoportok kiválasztásában, hogy kutatásunkban valamennyi Magyarországon beszélt nagyobb dialektus: az oláh cigány, a fódózó (gurvári) és a magyar cigány (romungro) képviselve legyen.

A fenti szempontok alapján összesen 11 településen (Esztergom, Gyöngyös, Kiskundorozsma, Kiskunmajsa, Hodász, Nagyecsed, Nyírvasvári, Hajdúhadház, Kétegyháza, Nógrádmegyer, Csobánka) végeztünk adatgyűjtést. Ezen túl két somogyi helységben - Nagybajomban és Pálmajorban - beás (tehát román nyelvű) szövegeket is gyűjtött az ott élő cigányoktól a vizsgálatban részt vevő egyik munkatárs.

A terepen dolgozó munkatársak (a kutatás vezetőjén túl a legnagyobb részt vállalók: cigány gyermekekkel foglalkozó pedagóguskutató; cigányokról könyvet író szociográfus; gyermekével és szociálantropológus férjével - a férj kutatása miatt - cigánytelepre költözött óvónő, valamennyien nők) mindegyike rendelkezett legalább elemi szintű cigány nyelvismerettel és a kapcsolatteremtéshez szükséges empátiával. Az anyaggyűjtésben, s méginkább a szalagok átírásában (erről ld. alább) lehetőség szerint cigány munkatársak - az adott közösségekből származó anyanyelvi beszélők - segítségét is igénybe vettük.

Ami az adatgyűjtés módszereit illeti, ezt minden tekintetben a terep, az adott kulturális közeg sajátosságaihoz alkalmaztuk. Laza, kötetlen beszélgetés keretében az anyáktól kisgyermekük nyelvtudása felől érdeklődtünk (amennyiben a gyerek már beszélt; preverbális korúak esetében főleg affelől érdeklődtünk, mire figyel, mit ért már meg a kisbaba); ez rendszerint azonnal kiváltotta a gyermek beszédre biztatását, a hozzá való beszélést, amit - a beszélők beleegyezésével - magnóra vettünk. (A vizsgálat e részébe 0-3 éves gyermekeket vontunk be.)

A munkatársak hosszabb-rövidebb ott tartózkodásuk során minden ilyen korú gyermeknek szóló beszédet felvettek (tehát nemcsak az anya beszédét, hanem más felnőttekét, sőt idősebb gyermekekét is, amennyiben ők is beszéltek a kisgyerekekhez.) Kutatásunkban több egymást követő alkalommal (longitudinálisan) vizsgált családok is szerepelnek. A felvételek változatos beszédhelyzetekben - etetés, altatás, mosdatás, játék stb. közben készültek. Anyagunkban mindkét nemből kb. egyenlő arányban vannak képviselve gyerekek, így - egyebek között - a gyermekekhez intézett beszéd nem szerinti eltéréseit is módunkban lesz megvizsgálni, ami a cigány közösségek esetében igen fontos szempontnak tűnik.

A településeken élő óvodás és iskolás korú gyermekektől játékaik felől érdeklődtünk, illetve megkértük őket, hogy tanítsanak meg bennünket azokra a játékokra, amelyeket játszani szoktak. A közvetlen kérdezésen túl pedig minden alkalmat megragadtunk tevékenységük megfigyelésére.

A vizsgált közösségek felnőtt tagjaitól minden számunkra elérhető, hozzáférhető néprajzi anyagot, narratív szövegtípust (pl. meséket, tréfás történeteket és vicceket, történeteket a régi cigányéletről és az adott közösségben, családban történt nevezetes eseményekről, élettörténeteket stb.) magnóra vettük, hiszen témánk feldolgozásához igen fontos volt, hogy tudjuk: mit hallhatnak, mit ismerhetnek a gyerekek, melyek azok a "beszédműfajok", beszédesemények,² amelyeknek elsajátítására, reprodukciójára őket felkészítik, hogyan tükröződnek ezek a gyermekek játékaiban, a tőlük felvett szövegekben stb.

A hangfelvételeken túl a munkatársak látogatásukról jegyzőkönyvet is készítettek, amelyben a felvételek visszahallgatása, esetleges helyszíni jegyzetek és memorizált megfigyeléseik alapján rögzítették a felvétel során lezajlott eseményeket, cselekvéseket, a résztvevők személyét, valamint a téma szempontjából releváns információkat.

²) A "beszédesemény" terminus a szociolingvisztikában, a "beszélés néprajzában" a nyelvi interakcióknak egy-egy adott kultúrában érvényes, használatban lévő típusait jelöli. A beszédesemények meghatározott alkotóelemekre bonthatók, és meghatározott formai és funkcionális jegyekkel jellemezhetőek. A beszédesemények típusai, kategóriái gyakran azoknak a szavaknak az alapján azonosíthatók, amelyekkel megnevezik őket (pl. az európai kultúrkörben: megnyitó beszéd, miniszteri expoze, vasárnapi prédikáció, stb.) (Hymes, 1975:108). A továbbiakban a magyar nyelvészeti szakirodalomban jobban elterjedt "beszédműfaj" kifejezést a "beszédesemény" terminus itt megadott értelmében használom.

Mivel a munkatársak a kutatás során egyes családokkal igen jó kapcsolatba kerültek, s ezáltal az ott élő cigány kisgyermek szocializálásának módjairól egyéb szempontból is igen sok és hiteles információt szerezhettek, célszerűnek, sőt tudományos érdekeknek tűnt számunkra, hogy ezeket is feljegyezzük: így az eredeti kutatási célon túl a hagyományokat többé-kevésbé őrző cigány családok gyermekneveléséről, gyermekgondozási szokásairól, az ezekhez kapcsolódó hiedelmekről, elvárásokról is nagy mennyiségű anyagot (kb. 150 gépelt oldalnyi feljegyzést) gyűjtöttünk. (Legtöbb ilyen információ a cigánytelepen élő munkatárstól származik, akinek csecsemője gondozásához, neveléséhez gyakran adtak tanácsot a cigány asszonyok!)

A vizsgálat során nemzetközi viszonylatban is igen nagy - mintegy 160 órányi - beszédanyagot sikerült összegyűjtenünk. Ebből (a nyers átírásokat is számítva, ld. alább) mintegy 22 órányi beszédanyag átírása készült el. Cigány szövegek átírása - cigány köznyelv hiánya, a nyelvjárási változatok sokfélesége, a cigány élő beszédben oly gyakori hangzóki-esések és asszimilációs jelenségek miatt - igen bonyolult, nehéz feladat, amelynek elvégzéséhez erőteljesen igénybe vettük az adott nyelvi közösségből származó (a vizsgált településen vagy pesti munkásszálláson élő) anyanyelvi beszélők segítségét. Ha az átírás során segítséget nyújtó anyanyelvi beszélő nem - vagy legfeljebb csak nehezen - tudott írni, az átírást magát a felvételt készítő munkatárs végezte, a cigány segítő-társ feladata a szalag lediktálásában és lefordításában állt. (A cigány anyanyelvi beszélők a diktálás során rendszerint - teljesen spontán módon - szótári alakjukban használták a szövegben szereplő szavakat, nem pedig a szalagon regisztrált, a beszéd folyamatban módosult alakjukban, ami a nyelvi anyag megértésében igen nagy segítséget jelentett számunkra.) A fordítás lehetővé tette a szöveg hiteles "olvasatának" a megismerését, az esetleges ismeretlen - a rendelkezésünkre álló szótárakban nem szereplő - szavak azonosítását, illetve az átíró magyar anyanyelvű munkatárs cigány nyelvtudásának hiányából fakadó torzítások feloldását. (Az átírást közvetlenül végző munkatárs a lediktált cigány szövegen túl az anyanyelvi beszélőnek minden, a szöveghez fűzött kommentárját is feljegyezte, - ami nem egyszer igen értékes szociolingvisztikai adalékhoz juttatott bennünket.) Ha az adott közösségből már kikerült iskolázottabb cigány beszélő, a nyers átírás elkészítését esetenként teljes egészében ő maga végezte. Mind a cigány, mind a magyar nem nyelvész munkatársak

az átírás elkészítésekor tetszőleges írásmódot használhattak. (Nyers átírásaink rendszerint magyar helyesírással készültek.) Az átírás elkészítésének második szakaszában aztán a kutatás nyelvész résztvevői a nyers átírásokat javították, nyelvészetileg szakszerű írásmódba tették át, a finomabb hangjelölések bevezetésével.

III. A vizsgálat néhány eredménye³

Vizsgálatunk adatai a bevezetőben említett, súlyos nyelvi deprivációt sugalló feltételezésekkel úgyszólván gyökeresen ellenkező nyelvi helyzetet mutatnak: anyagunkból egy gazdag, sok tekintetben sajátos, élő cigány verbális kultúra körvonalai bontakoznak ki, amely a cigány kisgyermeket úgyszólván születésétől kezdve körülveszi, s amelynek a gyermek eszmélésétől kezdve részese. A jelen tanulmányban ennek csupán néhány vonatkozását érinthetem (tekintve, hogy a kutatáshoz mindössze másfél év állt rendelkezésünkre, amely alatt a kutatás vezetőjének egy másik nagyigényű kutatási programot is irányítania kellett). A vizsgálat teljes anyagának feldolgozása több évre szóló, nagy szellemi - és anyagi - ráfordítást igénylő feladat lesz.

A továbbiakban kutatásunk első témájából: a kisgyermekhez intézett beszéd vizsgálatának témaköréből ismertetek néhány jelenséget azok közül, amelyeket a vizsgálat során a legszélesebb körben tapasztaltunk, illetve amelyeket - eddigi ismereteink alapján - leginkább sajátosnak, a cigány közösségeket leginkább jellemzőnek találtunk. A vizsgálat második témaköréből: a cigány gyermekközösségek verbális kultúráját feltáró kutatásból pedig néhány - nyelvészeti és néprajzi szempontból rendkívül érdekes - játéktípust mutatok be.

3) A kutatáshoz nyújtott tanácsaikért, valamint az alább közölt szövegek átírásának az ellenőrzéséért köszönettel tartozom Kovalcsik Katalin népzenekutatónak és Tólos Endre nyelvésznek. A 44, 47, 51, 60. és 62. oldalon közölt lábjegyzeteket Tólos Endre írta. Itt szeretnék egyben köszönetet mondani cigány adatközlőinknek (nevüket ld. alább, a szövegrészletek előtt), valamint mindazoknak a cigány a nem cigány munkatársaknak, akik az itt közölt szövegek gyűjtésében és átírásában közreműködtek: Balogh Jánosnének, Danyi Évának, Diósi Ágnesnek, Jakab Mihálynak és Jakab Mihálynénak, Kanalas Jánosnének, Rézműves Mihálynénak, Rostás Józsefnek és Szegő Juditnak.

A) A kisgyermeknek szóló beszéd néhány sajátossága a vizsgált cigány közösségekben

Kutatásunk során a cigány kisgyermek és környezetük beszédkapcsolatát vizsgálva mindenekeelőtt e kapcsolatok sokfélesége, a gyermeket érő nyelvi hatások, ingerek bősége volt számunkra szembetűnő. Szemben azzal a - az európai és a tengerentúli angolszász kultúrákban általánosnak mondható s a hazai viszonyok között is jellemző helyzettel, hogy a kisgyermek nyelvi fejlődésének legfőbb forrása az anya beszéde, a gyermek beszédfejlődése elsősorban az anya-gyermek diád és/vagy a szűkebb család tagjaival fennálló beszédkapcsolatok keretében megy végbe, a cigány kisgyermek beszédkapcsolatai a vizsgált közösségekben szinte hihetetlenül széles körűeknek tűnnek. A családok szoros - és igen kiterjedt - rokonsági-komársági-szomszédsági kapcsolatai miatt ugyanis a kisgyermek beszédre nevelésében az anyán és a szűkebb család tagjain kívül még igen sok más személy is részt vesz: a kisgyermekes családhoz betérő gyakori látogatók által is dédelgetett, karból-karba adott kisgyermek átlagos mértékkel mérve szinte hihetetlenül sok nyelvi ingerhez jut, nyelvi teljesítményét pedig - számos adatunk utal erre - igen széles körben méltányolják.⁴ Hogy melyik gyermek éppen hol tart a beszédfejlődésben, mit hogyan mond, azt nem csupán a szűkebb család, hanem - úgy tűnik - a tágabb közösség is számon tartja (erre utal egyebek között az a tény, hogy egy-egy általunk megfigyelt cigány kisgyermek nyelvtudásáról, a nyelv sztenderd szavaitól eltérő hangalakú szavainak értelméről szinte meghökkentően széles körből tudtunk pontos, naprakész információkat szerezni).

Az alább bemutatott, a kisgyermeknek szóló beszédet jellemző nyelvi és nyelvhasználati sajátosságoknak legalább egy része nem csupán az anyák, hanem a kisgyermekhez beszélő legkülönbözőbb felnőttek, sőt idősebb gyerekek beszédében is regisztrálható volt: ez a sajátos beszédstílus - s az alapját alkotó nyelvhasználati szabályok - kétségtelenül részét alkották az adott nyelvi közösségnek a nyelvre, a nyelv adekvát

4) Ezzel kapcsolatban említést érdemel, hogy a Forray-Hegedűs szerzőpár az általuk vizsgált cigány csoport csecsemő- és bölcsődéskorú gyermekeinek nevelésében szintén az érzelmi és érzéki ingerek gazdagságát regisztrálhatták - a várt ingerszegénység helyett (ld. Forray-Hegedűs, 1985: 68-69).

használatára vonatkozó kollektív tudásának. E nyelvhasználati jellemzők egy része hasonlóságot mutatott más kultúrákban, más nyelvi közösségek kommunikációjában leírt jelenségekkel, más részük azonban - legalábbis eddigi ismereteink alapján - sajátosan cigánynak tűnik, s valamilyen módon, valamilyen tekintetben közvetlenül összekapcsolható a cigány közösségekben őrzött szóbeli néprajzi hagyománnyal, a közösségek kommunikációs gyakorlatában élő "beszédműfajok", szövegtípusok sajátos jegyeivel. Az alábbiakban a vizsgálati anyagunkból kiemelt és bemutatott egyes jelenségek kapcsán ezeknek a - a cigány nyelvhasználatot sajátosan jellemző - jegyeknek a megragadására is kísérletet teszünk.

1) Más nyelvi közösségekben is fellelhető nyelvhasználati tendenciák: egyszerűsítési, redundancia- és expresszív jelenségek a kisgyermeknek szóló cigány nyelvű beszédben

Vizsgálati anyagukból egyértelműen kiderül: a cigány nyelvi közösségek tagjainak kisgyermekhez intézett beszédében széles körben fellelhető az egyszerűség, a redundancia és az expresszív beszédmód számos olyan jelensége, amelyek - az I. pontban mondottak szerint - más nyelvi közösségek tagjainak ilyen típusú nyelvhasználatát jellemzik. Ezek megléte pedig minden kétséget kizáróan bizonyítja: más közösségek beszélőihez hasonlóan a cigány nyelvet beszélők is - ösztönös, spontán módon - a gyermekek számára érthető, feldolgozható, figyelmüket felkeltő, ébrentartó nyelvi közlések megalkotására törekednek, amikor a közösség kisgyermekével interakcióba lépnek.

Az egyszerűsítési tendenciák megléte leginkább hangtani (fonológiai) vonatkozásban szembeszökő: a kisgyermeknek szóló cigány beszédben ugyanis a szavak hangalakja igen gyakran erős változást szenved, s e változások meghatározott szabályszerűségeket mutatnak, meghatározott típusokba sorolhatók. Ferguson (1977) kategóriáit felhasználva e változások három fő típusát különíthetjük el, amelyek a következők: a szavak hangalakjának leegyszerűsítése egyes magánhangzók elhagyása révén; különböző irányú asszimilációs folyamatok; végül pedig bonyolultabb képzésű hangok behelyettesítése a képzés szempontjából egyszerűbb (s a kisgyermek beszédfejlődése során korábban megjelenő) hangokkal. (Ez utóbbi anyagunkban szinte

kizárólag réshangok helyettesítését jelenti zárhangokkal.)

Néhány példa anyagunkból e jelenségekre:

Szavak hangalakjának redukciója hangzókihagyás (elízió) révén⁵

Dajkanyelvi hangalak

e ma
ik ta
a tār
urāles
i[∨]ci
aki }
ake }

Felnőttnyelvi hangalak

de ma "adjál nekem"
dikh ta "nézd csak"
Ža tār "menj"
zurāles "erősen, nagyon"
ni[∨]ci "nem"
laki } "övé, az ő.."(nn.
lake } birtokos esetén);
neki"

Asszimiláció

Dajkanyelvi hangalak

mittoj
bābukka
Jukka⁶
gāgo
mumija
atta
ditta
kukko

Felnőttnyelvi hangalak

mi[∨]stoj "jól van"
bābu[∨]ška "kisbaba"
Jutka Jutka
drāgo "kedves"
cumija "cumi"
a[∨]š ta "várj csak"
dikh ta "nézd csak"
cukro "cukor"

5) A kezdő mássalhangzó (vagy az első szótag) szisztematikus, szabály jellegű elhagyása gyakran megfigyelt jelensége a gyermeknyelvnek. Ugyanez jóval ritkábban fordul elő a gyermeknek szóló beszédben, egyéb felnőttnyelvi és nyelvtörténeti párhuzamok pedig kivételesek. Érdekes analógia idézhető azonban Ausztráliából, ahol két nagy nyelvi areában egy ennek megfelelő hangtörténeti szabály - ún. "initial dropping" - működött (vö. Dixon, 1980).

6) Amint e példa is mutatja, a hangtani egyszerűsítés szabályai a kisgyermeknek szóló cigány beszédben használt magyar elemekre (ezen belül a személynevekre) is kiterjedhetnek. Analóg példa a hangzókihagyás esetében: Phen "öcsönöm" - "Mondd: "köszönöm"!"

Réshangok helyettesítése zárhangokkal

<u>Dajkanyelvi hangalak</u>	<u>Felnőttnyelvi hangalak</u>	
to	so	"mi, mit"
da tār	ʒa tār	"menj"
bābupka	bābuška	"kisbaba"
petke	peske	"magának"

(Bár - amint korábban említettük - a cigány előbeszéd folyamatában a szavak hangalakja gyakran szenved meghatározott irányú módosulást, ugyan-ezen szavaknak a fenti módon való alakváltozása cigány felnőttek egymás közötti beszédében teljesen elképzelhetetlen lenne.)

A fenti hangtani jelenségeken kívül az egyszerűsítés tendenciáját jelzik a cigány szövegeinkben igen nagy gyakorisággal előforduló, egyszerű hangtani felépítésű (általában msh.+mgh.+msh.+mgh. szerkezetű), meghatározott jelentéskörökhöz tartozó, csak kisgyermekkel való beszédben használt lexikai elemek, az ún. "dajkanyelvi szavak" is. (Az ilyen szavak nem alkalmi egyszerűsítési folyamatok eredményei, hanem az adott közösség szókincsének tartós elemei közé tartoznak. Témánk szempontjából nincsen jelentősége annak a ténynek, hogy a cigány dajkanyelvi szókészletben a magyar dajkanyelvből, esetleg a magyar tájnyelvből származó átvételek is előfordulnak, ld. alább; ezek hangtani felépítése is többnyire a fenti sémát követi.)

Néhány példa a dajkanyelvi szavakra (ahol lehetséges, a "felnőttnyelvi" megfelelőket is megadom):

<u>Dajkanyelvi szó</u>	<u>Felnőttnyelvi</u>	<u>megfelelője</u>
lala		
lulu (kerel) ⁷	sovel	"alszik"
lulaj		
pok-pok (kerel) ⁷	mārel	"ver"
tutu	pāji	"víz"
pupu	kolompīri	"krumpli"

⁷⁾A megjelölt cigány dajkanyelvi szavak közül az első kettőt rendszerint a kerel "csinál" ige tárgyaként, az utóbbit pedig a ʒal "megy", illetve az avel "jön" igék határozójaként használták az adatközlők.

cici	mās	"hús"
bebe		kisgyermek ijesztgetésére szolgáló boszorkaféle
buva (^v zal, avel~) ^{7, 8}		kb. "pápá megy" (elmegey, kimegy)
bubu < magy. dajkanyelvi <u>bubu</u>		vmi rossz, csúnya dolog
bibi < magy. dajkanyelvi <u>bibi</u>		vmilyen sérülés, fájó pont
coco	bālo	"disznó"

A redundanciajelenségek és az expresszív beszédmód szemléltetésére álljon itt egy rövid részlet az egyik igen jellegzetes szövegimprovizációból (ezekről ld. alább), amelyet egy hodászi fiatalasszony gyermekének altatása közben rögtönzött:

Lakatos Sándorné (Gyöngyi) 17 é.

Lakatos Erzsébet (Biszerka) 1;6 é.

Hodász, 1983.

Gyűjtő: Réger Zita

8) Nem kizárt, hogy a cigány dajkanyelvi buva szó magyar tájnyelvi eredetű (vö. buvál "fekszik", "gyereket elaltat, lefektet") bár a magyar tájnyelvi szó jelentése eltér a fentitől (ld. ÚMTsz).

1	Ker de tēntikāja 9	Aludjál!
2	Kēr tuke tēntika!	Aludjál (magadnak)!
3	Cukār Cērka, ēīde Cērko, pikò Bicèjko, gāgo Bicèjko.	Szép Szerka (ti. Biszerka), édes Szerka, kicsi Biszerka, drága Biszerka.
4	Kēr tēntikāja!	Aludjál!
5	Mitōō?	Jó?
6	Gāgo cukā bungāri!	Drága szép bogár!
7	Mindèno, kīnco!	Minden(em), kincs(em)!

8	Sò abā!	Aludj már!
9	Sox dè!	Aludj!
10	(ritmikusan skandálva) Sòu sòu, sòu!	Aludj, aludj, aludj!
11	Pìko-pìko Sèjka, gāgo-gāgo Bìsejka!	Kicsi-kicsi Szerka, drága-drága Biszerka!

9) A tanulmányban közölt szövegek fonetikus átírása során a következő jelölési módokat alkalmaztuk:

(1) Az aspirátákat (az ún. hehezetteket) utánírt h-val adjuk vissza: th, kh, ph.

(2) A palatális képzést külön, a mássalhangzó után írt j-vel jelöljük: tj, dj, nj, lj.

(3) A palatáliszt szibilánsok jelölése: š, ž.

(4) Az alveopalatálisokat hacsek jelöli: č=cs, š=s, ž=zs.

(5) Az r kemény, erősen pergetett, esetenként hosszú rr vagy raccsolt.

(6) Az x uvuláris réshang.

(7) A nyílt e, o jelölése: e, o.

(8) A veláris e és i jelölése: ě, í.

(9) A nazális magánhangzók jelölése: a, e. A ɔ nazális színezetű, (l és n közé eső) hang.

(10) A hangsúlyt - a magyar helyesírás ékezethasználataiból eredő esetleges zavarok elkerülése végett - balra dőlő vesszővel jelöljük.

(11) Rövid, pillanatnyi szünetet /, hosszabb (általában 2-3 mp hosszú szünetet // jellel jelölünk.

(12) A cigány szövegben a nem pontosan érthető vagy érthetetlen szövegrészeket alápontoztuk. (A bizonytalanul értett elemek a magyar fordításban is alápontozva szerepelnek, az érthetetlen szövegrészek helyét pedig pontozás jelöli.) A fordításban szögletes zárójelbe kerültek azok az elemek, amelyek az eredeti cigány szövegben nem szerepelnek. A cigány szövegben előforduló magyar szövegrészeket - a Magyarországon alkalmazott átírási konvenciónak megfelelően - aláhúzással jelöltük, és a magyar helyesírásnak megfelelően írtuk át. (Ugyanezen szövegrészek a fordításban is aláhúzva szerepelnek.)

12 Èidēsò, mìnđenò.	Édes(em), minden(em)!
13 Cùklosò, Bìsejkà.	Cukros, Biszerka
14 Kadè šovèj petk e šej, dikhēēs? mìnđjān!	Így alszik (magának) a kislány, látod? mindjárt!
15 Mìndan vī šovèj taj, udjì, mama, udjì?	Mindjárt el is alszik, ugye, mama, ugye?

(ritmikusan skandálva)

16 Èidēs mama, cèrèbùngàrò!	Édes mama, cserebogár!
17 Gāgō, gāgō, gāāgō!	Drága, drága, drága!
18 Pikko, pikko, Źūūklò!	Kicsi, kicsi, cukor!
19 Pikko, pikko, mindeno!	Kicsi, kicsi, minden(em)!
20 Kedvešo!	Kedves!
21 Babukka!	Kisbaba!
22 Cùklošo!	Cukros!
23 Mìndeno!	Minden(em)!
24 Cini Bicèjka, ōkos Bìcelka!	Kicsi Biszerka, okos Biszerka!

Az idézett - erős magyar nyelvi hatásról tanúskodó - szövegrészlet a cigány közösségekben a kisgyermekkel használt redundáns és expreszív beszédmód több jelenségét is szemlélteti. Ezek közé tartozik például egyes mondatrészek - vagy esetleg teljes mondatok - megismétlése (ld. pl. 3; 8-10; 17-19 mondatok a fenti szövegben); magán- és mássalhangzók emphatikus megnyújtása (pl. 14: dikhēēs? "látod?", dikhes helyett; 18,19: pikko "kicsi", piko helyett), vagy bizonyos mássalhangzók meghatározott irányú minőségi változása (például réshangok helyettesítése affrikátákkal, ld. 3; 6: cukār < šukār "szép"). Ide sorolható még egy további jelenség is, amelyet a fenti szövegrészlet átírásakor még nem jelöltünk, mivel e jelenség lejegyzésének módszerét egyelőre még nem alakítottuk ki: a kisgyermeknek szóló beszéd énekbeszédszerű prozódiaja, amely nem egy esetben - szinte észrevétlen módon - valódi dallamá: improvizált szövegű és dallamú énekké alakul át (erről ld. később).

2) A cigány közösségek nyelvhasználatát sajátosan jellemző jelenségek a kisgyermekeknek szóló cigány nyelvű beszédben

A felnőtt-gyermek beszédkapcsolat azon vonásai, amelyeket a továbbiakban ismertetünk, feltevésünk szerint nem függetlenek a vizsgált cigány közösségek élő néprajzi hagyományaitól, szóbeli (orális) kultúrájuk egyes meghatározó vonásaitól. Kutatási témánk szempontjából vizsgálva a cigány néprajzi alkotások következő sajátosságai érdemelnek figyelmet:

- Néprajz- és népzene kutatók (például Nagy, 1975, 1978; Vekardi, 1985; Kovalcsik, 1985) véleménye megegyezik abban, hogy a cigány közösségekben gyűjtött folklór-alkotások - népmesék, dalok - általában l a z á b b szerkesztésűek, improvizatívabbak az európai folklór párhuzamos alkotásainál, bár az idézett szerzők ezt a jelenséget merőben eltérő okokkal magyarázzák. A cigány népköltészeti alkotásokban ugyanis - ellentétben az európai folklór kötöttebb, személytelenebb jellegével - gyakran megjelennek a közösség által átélt, ismert események vagy a mesélő, illetve énekes egyéni sorsa, érzelmei, életének konkrét eseményei. (Nagy Olga erdélyi mesekutató szerint az ilyen típusú mesemondás a mese fejlődésének legarchaikusabb fázisát jellemzi, amelyben a mese még része az adott közösség mindennapi életének, tükrözi azt, s a mesemondás még természetes, magától értetődő tevékenységnek számít, amelyet a közösség minden tagja gyakorol, ld. i.m.)

- A cigány népköltészeti alkotások előadásának fontos sajátossága az előadó szoros kapcsolata hallgatóival. Amit például Kovalcsik (1985) a cigány népzene egyik műfajának, a lírai lassú dalnak az előadásáról írt, a cigány népköltészet más műfajainak az előadásmódját is jellemzi: "... az énekes mindig szól valakihez, valamelyik családtagjához, akiknek nevét vagy státusnevét (apám, anyám, uram, asszony, fiam stb.) újra meg újra, ill. a különböző személyekét fölvaltva a dalba beleszövi... Az énekes különböző mozdulatokkal és arcjátékával is tartja a kapcsolatot hallgatóságával. Gyakoriak az összenézések, összemosolygások, egymásra mutatók. A hallgatók közbeszólnak, rákérdeznek egy-egy eseményre, kommentálják azt vagy utalnak egy-egy konkrét esetre." (Kovalcsik, 1985: 15-16.)

- További - témánk szempontjából igen fontos - sajátossága a cigány néprajzi alkotásoknak az erős párbeszédes jelleg

ami nem csupán az epikus műfajokat (népmese, ballada), hanem - szokatlan módon - a lírai dalokat, az említett "lassú dal" műfaját is jellemzi (ld. Hajdú, 1962; Kovalcsik, 1985). (A magyar népköltészetben a párbeszédes jelleg leginkább az epikus műfajok sajátja, ld. Magyar Néprajzi Lexikon 4. kötet, 1981, párbeszéd címszó.)

A kisgyermeknek szóló beszéd ilyen - a néprajzi hagyományokkal feltevésünk szerint összefüggő - jelenségei a következők voltak:

a) Dialógus-improvizáció

A kisgyermekhez intézett "felnőtt" beszéd, az "input nyelv" kutatói számára jól ismert jelenség a "párbeszéd-modellálás": ez abban áll, hogy az anyák - beszélni még nem tudó vagy valamilyen más okból nem válaszoló gyermekük helyett - a saját maguk által feltett kérdéseket maguk válaszolják meg. (Például Anya: "Hol van a labda? - Itt van a labda!") Ennek a beszéd előtti korszakban vagy a beszédfejlődés kezdetén tartó kisgyermekes esetében gyakran alkalmazott kommunikációs eljárásnak a jelentősége abban áll, hogy mintegy mintát ad a gyermeknek a hozzá intézett kérdéseket követő adekvát nyelvi viselkedésre. Az e jelenségről rendelkezésünkre álló leírások (és nem cigány családok körében végzett vizsgálatom adatai) azt mutatják, hogy az ilyen dialógus-modellálás során az anyák által produkált kérdés-válasz párok tartalmilag és terjedelmileg egyaránt szűkre szabottak: ez az egyszemélyes "dialógus" - akárcsak a kisgyermekhez intézett beszéd általában - a jelenben folyó vagy legfeljebb a közvetlen múltban átélt, ill. a közeli jövőben bekövetkező, a kisgyermek számára valamilyen módon közvetlenül releváns eseményekből meríti témáját; terjedelmileg pedig többnyire két - de legfeljebb néhány - ún. "turn"-nek¹⁰ felel meg.

Ennek az ösztönös beszédtanítási stratégiának cigány adatközlőink körében is megtalálhatók a megfelelői: így például viszonylag rövid

10) Turn: a dialógus egysége, az a nyelvi megnyilatkozás (vagy a nyelvi megnyilatkozásnak az a szakasza), amellyel a dialógus egy-egy adott pontján a beszédpartnerek valamelyike a társalgás menetéhez hozzájárul (pl. egy kérdés, vagy a kérdésre adott válasz).

terjedelemben, közvetlenül átélt eseményt ír le párbeszédese formában a következő két dialógus-részlet:

Jakab Mihályné (Teréz) 29 é.

Jakab Dávid (Dénes) 6 hónapos

Gyöngyös, 1985.

Gyűjtő: Szegő Judit

"Kàj samah adje, Dēņēš?"¹¹

"Ka òrvošō."

"Sò phendah tut?"

"O Dēņēšo nasvalò j lō."

Īskirindàh leske drabà.

"Andàs tuke vareso o Tèlapō,
Dēņēš?"

"Hol voltunk ma, Dénes?"

"Orvosnál."

"Mit mondott neked?"

"A Dénes beteg."

Felírt neki orvosságot.

"Hozott neked valamit a Tèlapó,
Dénes?"

(megcsókolja a gyereket)

"Andàh hāt mange duj Čomàgurē!"

Ande fejàstra šutah le

mīri màma" - udjè mokam?

Phendèm leske destehàra:

"Ža mmaj, Dēņēš, ande fejàstra,
s andas tuk o Mikulāš?"

"Jāj, s andàh mang o Mikulāš!

Činti, tùke Č ànda(h) khančī,

mange andàs,

dùj Čomàgurē,

ek cino mòtoro;"

"Haj inke s àndas tuke?"

Ha k kàlc andah e Dēņēšeske.

"Hozott hát nekem, két csomagot!"

Az ablakba tette a mamám" - ugye
kisfiam?

Mondtam neki reggel:

"Menj csak, Dénes, az ablakhoz,
mit hozott neked a Mikulás?"

"Jaj, mit hozott nekem a Mikulás!

Csinti, neked nem hozott semmit,

nekem hozott,

két csomagot,

egy kicsi autót;"

"Hát még mit hozott neked?"

Hát egy nadrágot hozott a Dénesnek.

11) A gyöngyösi közösség törzsileg másári eredetű, a szövegek ennek megfelelően másári nyelvjárási sajátosságokat mutathatnak. (A gyöngyösi cigány beszélők ugyanakkor gyakran használják a nagyobb presztizsű "közoláhcigány" stílust, amelyet a lovári törzs nyelvjárási sajátosságaival azonosíthatunk. (Eredeti másári nyelvjárási sajátosságok például a következők: 1) k helyett g több mutató névmásban, pl. kondolenca - más. godolenca "azokkal"; 2) szótagvégen s helyett h (olykor h > x változással kiegészülve), pl. peske - más. pehke "magának"; 3) régi ("ősoláhcigány"), illetve speciális román magánhangzók őrzése, úgy mint e (nyílt e), ĩ (veláris i), ěvə (veláris e vagy svá). Az eredetibb *msh+ja helyén gyakran van msh+e, pl. gelēm "mentünk" az általánosan használt gelām helyett (az ősoláhcigány geljam-ból).

Vizsgálati anyagunkban felbukkan azonban a dialógus-modellálás egy merőben szokatlan, jelen ismereteink szerint egyedülálló változata: az anya által improvizált, számos "turn"-ból álló, hosszú, színes dialógusok, amelyek témája többnyire nem a közvetlenül átélt vagy éppen folyó esemény, hanem a kisgyermek jövőbeni élete: jövőbeni feladatai, tevékenységei, iskolás vagy felnőtt életének várható konfliktusai, életének nagy valószínűséggel bekövetkező kisebb vagy nagyobb eseményei - s mindez nemegyszer meghökkentően aprólékos, meseszerű vagy éppen drámai megjelenítésben. Ilyen például az alábbi - vásári jelenetet leíró - dialógus-improvizáció, amelynek főszereplője, a szöveg "címezettje", a felvétel időpontjában mindössze hathónapos Déneske.

Jakab Mihályné (Teréz) 29 é.

Jakab Dávid (Dénes) 6 hónapos

Gyöngyös, 1985.

Gyűjtő: Szegő Judit

Gelēm tār vārekāj, dūr drom,
udjè, mūro šav?

O Dēņēšo trādelah e khūrēn;
Pālāl sodè khūre sah phangle,
Dēņēš, pala vurdon?

Haj dik, cipīsar(el): "Dāle,
andrè j akastimè e khurè, haj
tu či les sāqma? haj sò keres?

Mānge trubul vī te trādav, vī sāma
te lav pēj gras?"

Hè?

(Déneske panaszosan gőgicsél)

Mištòj dè!

Mūro šav žal tār, udjè, mūro šav?

"Kāj žah, Dēņēš?"

"Ande bārì fōrō.

Ingràh e grahtēn;"

"Sodè grasten ingreh, Dēņēš?"

"Dùj vadj trīnen!"

Mentünk valamerre, messzi útra,
ugye, kisfiam?

A Dénes hajtotta a kiscsikókat;
Hátul hány csikó volt a kocsni mögè
kötve, Dénes?

És nézd, kiabál: "Anyám,
be vannak akadva a csikók, hát
nem vigyázol? hát mit csinálsz?
Nekem kell hajtanom is, meg figyelnem
is a lovakra?"

Hm?

Jól van, na!

Elmegy a kisfiam, ugye, kisfiam?

"Hova mész, Dénes?"

"A nagy vásárba.

Visszük a lovakat;"

"Hány lovat viszel, Dénes?"

"Kettőt vagy hármat!"

"Haj dikhàv, te j àmna e ìom,
žàs ando foro, te n àmna, Či žàs;"

"Ha maj kor džas e kàsa
žàs tar mure dadèsā;
duj žēnē, biknàsa, paruvàs,
kinàs cinē khūrēn;"

"Haj sò kereh lenca, Dēņēš?"

"Haj me kamàv e cine khūrēn!

Maj žàv, astaràv andr àndo
vurdòn, haj / kìdav oprē e bute
xurdē šavořēn, po vurdòn, me pale
tràdav pe les" - udje, mokam?

Tràdel muro bard šav e grahtèn!

E khurēn, a me pale cipij pe tu:

"Dēņēšķe(m)! Le sàma, kam lena
t e grah po mùj, muřo šav!"

"Hāj nà dara, mama man Či lel ma,
me Či dārav katar e grast!"

Udjē, muro šav?

Hāj?

Lindralò j lo, Dēņēšķe?

"Hát látom, ha jönnek a cigányok,
megyünk a vásárba, ha nem jönnek,
nem megyünk;"

"Hát majd akkor megyünk ...

megyünk apámmal;

ketten, eladunk, cserélünk

veszünk kiscsikókat;"

"Hát mit csinálsz velük, Dénes?"

"Hát én szeretem a kiscsikókat!

Majd megyek, befogok a szekérbe,

és / felszedem a sok

apró gyereket, a szekérre, én meg

hajtom" - ugye, kisfiam?

Hajtja a nagy fiam a lovakat!

A csikókat, én meg rádkiáltok:

"Déneském! Vigyázz, mert a lovak
esetleg átvernek!"

"Hát ne félj, mama, engem nem fognak
meg, én nem félek a lovaktól!"

Ugye, fiam?

Na?

Álmos a Déneske?

(Ugyanezen felvételen más hasonló jellegű dialógus-improvizációk témája: Déneske otthoni feladata, a lovak gondozása; konfliktusai az iskolában és leendő házasságában; az örökség kérdése a szülők halála után stb.)

A dialógus-modellálás másik általunk regisztrált - immáron ténylegesen drámai - változata az olyan párbeszéd, amelynek során az anya kérdéseire a beszélni még nem tudó kisgyermek helyett nem maga az anya, hanem egy másik személy, például a kisbaba egy idősebb testvére válaszol - a kisbaba nevében. Ilyen az alábbi példa:

Kanalas Jánosné (Cica) 22 éves
és Kanalas János (Kincsó) 5 éves
Kanalas Anita (Pityinka) 5 hónapos
Gyöngyös, 1985.

Gyűjtő: Szegő Judit

(Cica lábraállítja az öthónapos Pityinkát, mind ő, mind Kincsó a kislányt nézik, neki beszélnek énekbeszédyszerű, a szöveg egy részében zenei dallamként leírható hanghordozással)¹²

1	Cica: "Kàj sanas?"	Cica: "Hol voltál?"
2	Kincsó: "Me žej ande bòltā!"	Kincsó: "Megyek a boltba!"
3	Cica: "Minek?"	Cica: "Minek?"
4	Kincsó: "Kinàv gōjĕ!"	Kincsó: "Veszek kolbászt!"
5	Cica: "Ha nke?"	Cica: "És még?"
6	Kincsó: "Haj manrò"	Kincsó: "És kenyeret"
7	Cica: "Ha nke?"	Cica: "És még?"
8	Kincsó: "Haj tejfòli "	Kincsó: "És tejfölt "
9	Cica: "Hà nke?"	Cica: "És még?"
10	Kincsó: "Haj manrò"	Kincsó: "És kenyeret"
11	Cica: "Haj kàske kineh les?"	Cica: "És kinek veszed?"
12	Kincsó: "Tùke!"	Kincsó: "Neked!"
13	Cica: "Mange?"	Cica: "Nekem?"
14	Hat sò keram me lenca?"	Hát mit csináljak ezekkel?"
15	Kincsó: "Kiravès les!"	Kincsó: "Megfőzöd."
16	Cica: "Te kiravàv le cinake."	Cica: "Hogy megfőzzem a kicsinek."

Az improvizált párbeszéd 1-10 sorát a beszédpartnerek voltaképpen énekelve adták elő (a zenei átírást, amelyért Kovalcsik Katalin népzene-kutatónak tartozom köszönettel, az alábbiakban mellékelem), az ezt követő részt pedig énekbeszédyszerű prozódiával deklamálták.

12) A beszéd (pontosabban: egy bizonyos fajta beszédmód) és az ének összefüggéséhez a felnőtt cigány közösségekben ld. Stewart, 1987.

A fenti szöveg 1-10 sorának zenei átírása

[T. giusto]
♩ = 83

T.i. „Kaj sa nas? „He zej an-de bol-ta! „Hi-nek? „Ki-

♩ = 90

nar go-je! „Ha nke? „Haj man-ro!

acc. - - - - -

„Ha nke? „Haj tej-fö-li! „Ha nke? „Haj man-ro!

(Készítette: Kovalcsik Katalin)

b) Mesemondás a gyermekeknek a legfiatalabb életkortól kezdve

Kutatásunk során meglepve tapasztaltuk: a mesében a cigány kisgyermeknek gyakran már a legfiatalabb életkortól kezdve része van, kettős értelemben is: hallgatóként, úgy, hogy csecsemőkorától kezdve mesét mondanak neki, és szereplőként, úgy, hogy a mese szereplői között olykor ő maga is megjelenik.

Az alábbiakban egy hosszabb - mintegy tíz percnyi - bonyolult mese részleteit mutatjuk be, amelyet a már említett Jakab Déneskének mesélt édesapja. (A mese két árva gyerekről: egy kisfiúról és egy kislányról szól. A lánynak csodálatos képességei vannak: amikor nevet, aranypénzek hullanak a szájából, amikor sír, arany könnycseppek hullanak a szeméből, amikor pedig fészülködik, arany hajszálak hullanak a fejről. A király látni szeretné és hívhatja őket, de útközben egy gonosz boszorka megvakítja a lányt, és saját lányát küldi el a királyi udvarba, ahol az csúfosan felsül, a fiútestvért pedig tömlöcbe vetik emiatt. Egy jószágos öregasszony visszaszerzi az aranyat nevető lány két szemét és kiszabadítja fivérért. A lányt testvére a királyi udvarba viszi, ahol nagy lakomát csapnak tiszteletükre - ezen Déneske is jelen van édesapjával - a boszorkát pedig megbüntetik.) Ami az előadás módját illeti, a mesélő lassú beszédtempója, egyes megnyilatkozások eltúlzott, énekbeszédszerű intonációs kontúrjai félreérthetetlenül jelezték, hogy egészen kis gyermeknek szült a mese. Az apa mesemondás közben gyakran szólította nevén kisfiát, többször is megkérdezte tőle, érti-e (!) a mesét (Hatjārès, mūro Dēneš? - "Érted, Dénesem?"), egy alkalommal pedig így nyugtatta meg a nyöszörgő gyereket: No-mištòj, Dinekām! Nà-rov, phenàv-tuk-ek-paramìci! ("Jól van, Déneském! Ne sírj, mondom neked egy mesét!"). A mesemondás tehát ez esetben feltehetően valamiféle nyugtató, elringató célzatú szöveg vagy altatódal szerepét töltötte be.

Az alábbiakban a fenti meséből három szövegrészletet mutatok be: a mese kezdetét, a kötött nyitó formulával, a boszorka lányának felsülését, amit a csodás részleteket jellemző litániaszerű előadásmód tesz különlegesen érdekessé, végül pedig a záró részt, amelyben Déneske és mesemondó apja is megjelennek.

Jakab Mihály (Mókus) 37 é.
Jakab Dávid (Dénes) 6 hónapos
Gyöngyös, 1985.
Gyűjtő: Szegő Judit

No, akānàk mindjar sōvèl tar mūo
Dēnēš;

Phenàv lesk ek šukār pàramič̣.

Sàs kaj nàs, gede rēt te n avilò,
č̣i paramič̣ č̣ avilò.

Sàh ek cino rāklōo. À k cini
rakhlō̄ri.

Godolènge mūlè lengi dej, thaj
lengo dad.

Nàj so keren penge č̣ōre(n);

Žàlas mendegelin, mēndegelin.ṣ̌e.

palè ek gav po kàver,

te rōden penge kotor mānro k...

No, most mindjárt elalszik a
Dénesem;

Mondok neki egy szép mesét.

Hol volt, hol nem volt, ha ez az
este nem lett volna, mese sem lett
volna.

Volt egy kicsi fiúcska. Meg egy
kicsi kislány.

Meghalt nekik az anyjuk meg az
apjuk.

Nincs mit tenniük szegényeknek;
Mentek, mendegélnek, mendegélnek...,

az egyik faluból a másikba,
hogy keressenek maguknak egy darab

kenyeret...

Na, haj lèl, mūo šav, /atūnci,
sar žan kherēfēlē;

(litániaszerűen kántálva)

Khērē resel o krāj ab ažukrēn
la rākle, mindja ingren l andre,
keren t assal,

kase žāmb avnas anda lako muj;

Keren te rōvèl, sa kase šipirlì
pernah anda late;

No, hát fogja magát, fiam,/akkor,
ahogy mennek hazafele;

Hazaér a király, már várják
a lányt, mindjárt beviszik, úgy
csinálnak, hogy nevensen,
ilyen békák jönnek ki a szájából;
Úgy csinálnak, hogy sírjon, mind ilyen
gyíkok hullanak belőle; (mutatja,
milyenek)

Fulavèn la, le žāmbi, haj le
sapà avnas avr anda lako bal.

(normális beszédhangon folytatva)

Nò, sò žangle te kerèn,

ha lèn le raklès,

Megfésülik, a békák és a kígyók
jönnek ki a hajából.

No, mit tehettek,
hát fogják a fiút,

haj šuden la (?) ande temlica
andre.

és bedobják őt (? nn.) a tömlöcbe.

Nàdjon de nadjon baro beŷ kerde,

Nagyon, de nagyon nagy lakodalmat
csaptak,

te xànas, pènas.

ettek, ittak.

V àme kothe samas,

Mi is ott voltunk,

haj phendem te den vⁱ tuk ek

és mondtam, hogy neked is adjanak

kòkalo, muò šav, ande tje vas,

egy csontot, kisfiam, a kezedbe,

ke nàs khère tji dej haj

mert nem volt itthon az anyád, és

ròvesas.

sírtál.

(megcsókolja a gyermeket)

Dè közbe ugye la phura bosorka

De közbe ugye az öreg boszorkát viszont

pale pe štar riga šindè la.

négy részre vágták.

Haj örökre, de örökre,

És örökre, de örökre,

örökre haj örökre / šude la,

örökre és örökre eldobták,

Haj meg vⁱ lako poro / la

És még a porát is a szélnek

bàlvalate mukhle.

hagyták.

No, gedè sas kérlek szépen,

No, hát így volt, kérlek szépen

Déneském, gede paramiči.

Déneském, ez a mese.

c) "Tesztkérdések" a felnőtt-gyermek kommunikációban
és a narratív cigány beszédműfajokban

A felnőtt-gyermek kommunikációban a gyermek nyelvi aktivizálásának, beszédre készítésének egyik legfontosabb eszköze a kérdés, amelynek "feleletet váró" jellegére a gyermekek általában már igen korán (Kaplan, 1969 szerint már 8 hónapos koruk körül) érzékennyé válnak. A kérdések gyakorisága kezdettől fogva igen nagy az anyai beszédben: egyes vizsgálatok (például Réger, 1986) szerint az 1-3 éves gyerekekhez intézett megnyilatkozásoknak mintegy fele-kétharmada kérdő formájú.

Funkció tekintetében azonban a kérdések igen eltérőek lehetnek, s ezzel összefüggésben abból a szempontból is erősen különbözhetnek, hogy milyen jellegű válasz adható rájuk. A kérdő mondat legismertebb funkcióján, az információkérésen kívül kifejezhet például fel-

s z ó l í t á s t (Miért nem csukod be az ablakot?); szolgálhatja egy előzőleg elhangzott közlés visszajelzését (például A.: Alszik a baba. B.: Valóban?) vagy a társalgási folyamat korrekcióját, amennyiben ebben valamilyen zavar támadt (Hm?; Jessék?). A felnőttek kisgyermekhez intézett beszédében általában meglehetősen gyakoriak az ún. "tesztkérdések": olyan kérdések, amelyekre a kérdező személy már eleve tudja a választ, és beszédpartnerétől ezt az előre megszabott választ várja el. (Ilyenek például a kisgyermeknek feltett Mi ez?; Milyen színű ez? típusú kérdések). Ezt a kérdéstípust a felnőtt leginkább akkor használja, ha meg akar bizonyosodni, birtokában van-e a gyerek bizonyos ismereteknek, nyelvi eszközöknek, vagy pedig akkor, ha egy harmadik személynek akarja demonstrálni a gyermek ismereteit. Beszédanyagunk ilyen szempontú vizsgálata azt mutatja: a cigány közösségekben a felnőttek és az idősebb gyerekek a kisgyermekhez beszélve feltűnően magas - a más vizsgálatokban regisztrált arányt messze meghaladó - gyakorisággal használják ezt a kérdéstípust. Anyagunkat áttekintve úgy tűnik: a beszélni kezdő kisgyermek ilyen módon való aprólékos "kikérdezése" (családtagjaikról, a család által birtokolt anyagi javakról, a nemrég történt, várható vagy a jelenben zajló eseményekről stb.) uralkodó társalgási forma az ilyen korú gyermekekkel folytatott beszélgetésben. (Egyetlen jellemző adat e kérdéstípus gyakoriságára: olyan felvételünk is van, amelyben a gyermeknek szóló megnyilatkozások mintegy kétharmada tesztkérdés! Az említett, magyar hátrányos helyzetű és értelmiségi családokban végzett vizsgálat adatai szerint a hasonló korú nem cigány gyermekeknek szóló beszédben általában 10-20 % körül volt a tesztkérdések aránya.) A tesztkérdések alkalmazását jól szemlélteti az alábbi két szövegrészlet a kétéves Andró és mamája között folyó társalgásból:

Kanalas Zsigmondné (Nanóka), 29 é.

Kanalas Krisztián (Andró) 2 é.

Gyöngyös, 1985.

Gyűjtő: Szegő Judit

Nanóka: "Sodè gras si e papos?"

Nanóka: "Hány lova van a nagyapának?"

Andró: "Dō."	Andró: "Kettő."
Nanóka: "Hāj gurumne?"	Nanóka: "És tehene?"
Andró: "Do."	Andró: "Kettő."
Nanóka: "Žān te fejin tuke i thud?"	Nanóka: "Mennek fejni neked a tejet?"
Andró: "Ehe,"	Andró: (helyeslőleg) "Ehe,"
Nanóka: "Haj cine bornūvurę si les?"	Nanóka: "Hát kisborjúi vannak neki?"
Andró: "He!"	Andró: (helyeslőleg) "He"
Nanóka: "Sodè?"	Nanóka: "Hány?"
Andró: "Du."	Andró: "Kettő."
Nanóka: "Tehāra kās astāras andre te žās kaštēnde?"	Nanóka: "Reggel mit fogunk be, hogy menjünk fáért?"
Andró: "Jāj / hajjūvə"	Andró: "Jaj / ...."
Nanóka: "Kōn trādel?"	Nanóka: "Ki hjajt?"
Andró: "Me."	Andró: "Én."
Nanóka: "Haj sōsa malaves?"	Nanóka: "És mivel ütöd?" (ti. a lovakat)
Andró: "Bičhōsa."	Andró: "Ostorral."
Nanóka: "Haj kāsā žas?"	Nanóka: "És kivel mész?"
Andró: "Dùj žēnè."	Andró: "Ketten."

(Andró előzőleg eltörte a lámpát)

Nanóka: "Ande soba kōn sah andre?"	Nanóka: "Ki volt bent a szobában?"
Andró: "Ha tātē."	Andró: "Hát apa."
Nanóka: "Ha sō rodelas?"	Nanóka: "És mit keresett?"
Andró: "Bàkli." (?)	Andró: "Lámpát." (?)
Nanóka: "E lāmpi. ¹³ Kāj šutan e lāmpi?"	Nanóka: "A lámpát. Hova tetted a lámpát?"
Andró: "Phabo/ mē"	Andró: "Ég / én"
Nanóka: "Tù phaglàn le! Čācē si? Udje čācē si? Phaglàn le?"	Nanóka: "Te törted el. Igaz? Ugye igaz? Eltörted?"
Andró: "ah"	Andró: (panaszosan) "ah"

-----

13) Az e lāmpi valószínűleg plur. alak, vö. három sorral lejjebb phaglàn le.

Nanóka: "Kon?"	Nanóka: "Ki?" (ti. ki törte el a lámpát?)
Andró: "Me."	Andró: "Én."
Nanóka: "Tu. Haj kàj ^v sutan le? Haj kàj le, Àndro?"	Nanóka: "Te. És hova tettet? És hol van, Andró?"
Andró: "Rodè!"	Andró: "Keresd meg!"
Nanóka: "Apu! Haj kàj e lāmpi?"	Nanóka: Apu! Hát hol van a lámpa?"
Andró: "tətə// amenē lo."	Andró: "apa // nálunk van."
Nanóka: "Amendē le? Kaj ^v sutən le?"	Nanóka: "Nálunk van? Hova tettet?"
Andró: "ḡḡ. tēle."	Andró: "... le."
Nanóka: "Sikavès le?"	Nanóka: "Megmutatod?"
Andró: "Na." ¹⁴	Andró: "Nem."

Amint ezt számos alkalommal személyesen tapasztaltuk, a gyermekek ilyen típusú kérdésekre adott válaszai - vagy válaszadási kísérletei - a felnőtt hallgatóság körében széles körű figyelmet keltenek, a helyes válaszok nagy elismerést váltanak ki. A beszélni tanuló kisgyermek ilyen módon való beszéltetése, ismereteinek, tudásának ilyen módon való demonstrálása öröm, mulatság, humor és büszkeség forrása gyermek felnőtt környezete számára.

Ami a tesztkérdések további használatát illeti, az európai és tengerentúli angolszász kultúrákon belül a gyermek értelmi- és beszédfejlődésének előrehaladtával ez a kérdéstípus elveszíti jelentőségét a családi kommunikációban. Tesztkérdések használata ezután már kizárólag az oktatási helyzetben számít adekvát kérdezői módnak. Cigány közösségek élőszóbeli kultúrájának egyes narratív műfajai-ban ugyanakkor felnőtt korúak is használják ezt a kérdéstípust: közösen átélt események, a közösség által őrzött

14) Megjegyzendő, hogy a fenti kérdések nem mindegyike tesztkérdés. Nem tekinthető például tesztkérdésnek a gyermek megnyilatkozásának kérdés formájában történő "nyugtázása" (pl. "Amendē le?" Ez utóbbi esetben egyébként az anya a visszakérdezés során gyermeke megnyilatkozásának a hangalakját is javította).

hagyományok felidézésekor ugyanis a hallgatóság egy-egy tagja pontosan ilyen típusú kérdésekkel "vizsgáztathatja" a mesélőt.¹⁵ Ilyen jellegű - elbeszélésbe ékelt - párbeszédet mutat be az alábbi szövegrészlet. (Az idézett történetben a mesélő nagyecsed-i asszony lánya lakodalmát beszéli el - a történet részleteit egyébként pontosan ismerő hallgatóságnak.)

Lakatos Károlyné (Tári Róza) 52 é.

Balogh Sándorné (Roza) 58 é.

Nagyecsed, 1985.

Gyűjtő: Réger Zita és Diósi Ágnes

Roza:	"S àvlija de pal odi, kana ¹⁶ xalè, pilè?"	Roza:	"Mi történt azután, mikor ettek, ittak?"
T.Róza:	"Khel (d)è, giljabardè, mulatindè."	T.Róza:	"Táncoltak, énekeltek, mulattak."
Roza:	"Savè?"	Roza:	"Melyikek?"
T.Róza:	"O phurè ñomà."	T.Róza:	"Az öreg cigányok."
Roza:	"Kā?"	Roza:	"Hol?"
T.Róza:	"P udvāra."	T.Róza:	"Az udvaron."
Roza:	"Kārīng?"	Roza:	"Merrefele?"
T.Róza:	"Khère, ke mǎnde, p udvāra."	T.Róza:	"Otthon, nálam, az udvaron."
Roza:	"Hāt o terne karīng has?"	Roza:	"Hát a fiatalok merre voltak?"
T. Róza:	"Karīng so díkhnās. Māj palāl. O phūre has anglāl, o ternè has maj palāl."	T. Róza:	"Amerre láttak. Hátrább. Az öregek elől voltak, a fiatalok hátrább."

15) Az eljárás neve Nagyecseden: "fogasolás" ("Fogasolni" = fogas kérdéseket tenni fel az elbeszélőnek.)

16) Nagyecsed nyelvjárása tipikusan északkeleti. Ez a dialektus több törzsnévvel köthető össze (például a cerhárival). Alapját egy eredetileg nem oláh-cigány nyelvjárás képezi, amely egyrészt a román, másrészt az oláh-cigány hatására került ebbe a nyelvjárás-csoportba. Főbb jellemzői, egyebek között: 1.) a létigében szókezdő helyzetben, egyébként intervokalikusan s helyett h áll, pl. som "vagyok" helyett hom, Devlesa "Istennel" helyett Devleha; 2.) a mutató névmások kezdő mássalhangzója elmarad, pl. kodi "ez" (nn.) helyett odi; 3.) jésülés a perfektumban, pl. kamlas "megszerette" helyett kam(l)jas; 4.) a jövevényigékben -(i/u)-j/l helyett -(i/u)-nel, pl. sivij "szív" helyett sivinel; 5.) a többes számú le névelő helyett o stb.

- Roza: "Kàski has e bànda?"
T.Róza: "E/phùre ròmèngi."
Roza: "És pal odi?"
T.Róza: "Pal odi has e ternènge."
Roza: "Ez az!
No kanak kezdinde o phure
te giljabaren, sàvi gilji
phende?"
T.Róza: "Hāt aba tù maj phurì han
sar me, phèn la tù!"
Roza: "Hāt akanak o terne?
Sò has angal lènde?
Angal o phure sò has?"
T.Róza: "Edj barì hordòva šèra.
Tal e hordòva has edj
bari vèdra. Tàj has edj
lèvēšmerèva."
Roza: "Így van."
T.Róza: "E lèvēšmerèvaha phèrnas,
kade pìnas."
Roza: "Hāt akanak o tērne?"
T.Róza: "Angl o ternè has glā-
ženca o šèri, taj/pìnas
andar o glāži."
Roza: "Hāt e vèdra kàj has angal
lendē? Taj pèrnas le andar
e vèdra tàj pinas.
Bàxt, sàstjipo šavale!"
T.Róza: "Te žuvèn butaljig!"
- Roza: "Kié volt a banda?"
T.Róza: "Az/öreg cigányoké."
Roza: "És azután?"
T.Róza: "Azután a fiataloké."
Roza: "Ez az!
No, most elkezdtek az öreg
cigányok énekelni, melyik
dalt énekelték?"
T.Róza: "Hát te már öregebb vagy, mint
én, mondd meg te!"
Roza: "Hát most a fiatalok?
Mi volt előttük?
Mi volt az öregek előtt?"
T.Róza: "Egy nagy hordó sör.
A hordó alatt volt egy nagy
vödör. Meg egy levesmerő
kanál."
Roza: "Így van."
T.Róza: "A levesmerővel mertek,
így ittak."
Roza: "Hát most a fiatalok?"
T.Róza: "A fiatalok előtt üvegszámra volt
a sör (szó szerint: "sör üvegekkel")
és ittak az üvegekből."
Roza: "Hát a vödör hol volt előttük?
És merték a vödörből és itták.
Szerencsét, egészséget fiúk!"
T.Róza: "Sokáig éljete!"

A fenti szövegrészletben szereplő kérdések minden kétséget kizáróan tesztkérdések voltak (vagyis a kérdező ismerte a választ saját kérdéseire; a lakodalmon ő maga is jelen volt, s egyes megjegyzései: a mesélő válaszait nyugtázó Így van!, Ez az! felkiáltások egyébként is világosan mutatják, hogy kérdéseire meghatározott választ várt el).

Vizsgálati anyagunkban több példánk is van az ilyen típusú kérdések elbeszélő szövegekhez kapcsolódó, azokban mintegy betétszerűen megjelenő alkalmazására: ezzel a jelenséggel elsősorban a régi cigányéletről, régi szokásokról szóló elbeszélésekben találkoztunk.

Joggal felvetődhet a kérdés: milyen célt szolgál a mesélő ilyen módon való kérdezgetése? Feltevésünk szerint a mesélőnek feltett kérdések valamiképpen az átélt fontos esemény, illetve a közösség által őrzött hagyomány pontos és részletes felidézését - esetleg, mint a fenti példában, színpadszerűen pontos megjelenítését - szolgálja (elősegítve ezáltal a jeles esemény vagy a fontosnak érzett hagyomány mélyebb és pontosabb rögzítését a kollektív emlékezetben). Megjegyzendő azonban, hogy a fenti esetben a kérdező részéről bizonyos évődő, ugrató szándék is világosan felismerhető volt: a jelenet színpadias, látványos gesztusokkal tarkított előadása közben a hallgatóság szemmel láthatóan kitűnően mulatott. Bár e kérdéstípus használatának oka, funkciója az egyes cigány elbeszélő műfajokban jelenleg még korántsem világos, annyit joggal feltételezhetünk: valószínűleg összefüggés van a tesztkérdések felnőtt-gyermek beszédkapcsolatban regisztrált igen magas gyakorisága és ugyanezen kérdéstípus felnőttkori alkalmazása között. A cigány felnőttek, amikor a kisgyermekeknek tesztkérdéseket tesznek fel, olyan nyelvi magatartásra adnak mintát, amely - ellentétben a más kultúrákban tapasztalt tendenciával - a gyermek későbbi életében sem válik funkciótlaná. Cigány közösségekben az ilyen típusú kérdés nem csupán a gyermek aktivizálásának, ismeretei tesztelésének az eszköze, hanem - meghatározott beszédhelyzetben, meghatározott beszédműfajokban - adekvát nyelvhasználati módnak számít az adott közösség kommunikációs gyakorlatában - s ez a tény egyben talán a kisgyermekeknek szóló beszédben tapasztalt magas gyakoriságra is magyarázatot ad.

A cigány kisgyermekeknek szóló beszéd ismertetett sajátosságait áttekintve megállapítható: a cigányság sajátos etnikai hagyományai, szóbeli kultúrájának egyes meghatározó vonásai mélyen befolyásolják a gyermekekkel való beszédmódot, s magyarázatot adnak ennek a környező kultúrában tapasztalttól eltérő vonásaira. E jelenségeknek a környező kultúra kommunikációs gyakorlatától olykor erősen eltérő mivolta szembeötlővé tesz egy olyan tény, amely egyébként a nyelv elsajátításának folyamatát univerzálisan

jellemzi: azt, hogy a gyermeknek az őt nevelő felnőttek nem csupán a nyelvi szabályoknak megfelelő mondatalkotásra adnak mintát, hanem a beszélés funkcióiba, az adott kultúrában kialakult beszédműfajokba is bevezetik; nyelvi kompetenciáján túl tehát kommunikatív kompetenciáját is formálják. Vizsgálati anyagunk alapján elmondható, hogy a cigány közösségekben a kisgyermekhez szóló beszéd már igen korán (igaz, olykor a gyermek aktuális nyelvi szintjét jóval meghaladó bonyolultsággal) olyan nyelvi mintákat közvetít, amelyek adott közösség szóbeli kultúrájának integráns részei, s amelyek a későbbiekben, megfelelő kommunikációs helyzetekben, adekvát beszédmódot jelentenek majd a felnövő gyermek számára.

B) Cigány gyermekjátékok

A vizsgált cigány gyermekközösségekben szintén gazdag szöveganyagot sikerült összegyűjtenünk. A szövegek egy része a felnőttek körében meglévő, általuk használt beszédműfajok hatását tükrözi, azok változatainak tekinthető. (Igy például azt tapasztaltuk: 10-12 éves gyerekek már gyakran mondanak mesét, rövid, csattanós történeteket, vicceket - olykor rutinos felnőtt mesemondót idéző előadásmóddal, az adott szövegtípus szerkezeti jellemzőinek - például a mesét nyitó és záró formuláknak - teljes ismeretében). E szövegek forrását, modelljét a közösség felnőtt tagjainak a kommunikációs gyakorlata, az ezáltal közvetített minták alkotják, s önmagában is fontos kutatási téma lenne, hogy e mintákat hogyan, mikortól sajátítják el, s mennyire hűen követik a gyerekek. Most azonban mégsem az ilyen típusú szövegekből idézek, hanem a felnőttekétől eltérő, autonóm cigány gyermekkultúra létezésére utaló, s egyben a cigány szóbeliség bizonyos meghatározott jegyeit (párbeszédes szerkezet, improvizatív előadásmód) hordozó gyermekjáték-szövegeket mutatok be. E játékok a hazai és a külföldi cigány tárgyú szakirodalomban éppen olyan ismeretlenek, mint a kisgyermekeknek szóló beszéd fent ismertetett sajátosságai. A későbbi kutatás feladata lesz majd tisztázni e játékok eredetét, feltárni esetleges párhuzamaikat a szomszédos - elsősorban a közép-európai és a balkáni - kultúrákban, leírni alapszerkezetüket és főbb változataikat. Ismereteink jelenlegi stádiumában csupán e játékok vázlatos bemutatására, s egy-egy szövegrészlet közzétételére vállalkozhatunk.

1) "Mi van az égen? - üllő-játék

A játékban részt vevő gyerekek - az általunk felvett változatban 5-13 éves kislányok - a földön egymás mögé ülnek terpeszülésben, oly módon, hogy az egymás előtt lévők mindig a mögöttük ülő lába közé ülnek (ld. 1., 2. kép, 67.old.). Egy előzőleg kiválasztott gyerek (az eddig felvett változatokban mindig fiú) az ülő sor mellett négykézlábra áll: ő az "üllő" (kovanca). A sor előtt, egymással szemben, két nagyobb lány áll, akik a sor legelején ülő gyereket - majd sorban a következőket - kezénél-lábánál fogva felemelik, majd egyikük felteszi neki a játékot nyitó kérdést:

"Sòj po Ćiri?" - "Mi van az égen?"

vagy

"Sò si po Sunto Dēl?" - "Mi van (tkp. mit mondasz) a Jóistenre?"

A felemelt gyerek a második képen is látható pozícióban, folyamatosan és hangosan, igen szépen artikulálva, olykor énekbeszédszerűen kántálva, szöveget rögtönöz a Szűz Máriáról, a Jóistenről (aki a szövegekben mindig Szűz Mária férjeként jelenik meg!) és gyerekeikről. A szöveg végét az amen szó és/vagy valamilyen hosszabb vagy rövidebb fohászszerű formula jelzi, mint például:

"Āmen, Kristuš, ažutìn p amēnde!" - "Amen, Krisztus, segíts rajtunk!"

vagy egy hosszabb változat:

"Jāj, Dēvlakom, Ćumìdav tut, kēr te šòha n avàh nasvāle,
mindig-mindig jęgessęęšo t avas!" - "Jaj, Istenkém, csókollak,
tedd, hogy soha ne legyünk betegek, mindig-mindig egészsęęesek
legyünk!"

Az elmondott szöveg alapján, annak tartalmi és formai (!) minőségétől függően a két nagylány "aranyba" vagy "ezüstbe" teszi a szöveget mondó gyereket (az "arany" és az "ezüst" a terepen előzőleg kijelölt két pont, például a szoba két sarka). A felemelt gyerek "csúnya" szöveget is mondhat. (Az eddig készült felvételek alapján úgy tűnik: a "csúnya" szöveg tartalmilag a nemi élet és az anyagcsere szerveinek és funkcióinak a felsorolását jelenti, vagy/és jellegzetes cigány átokformulákat tartalmaz.) Az őt tartó nagylányok ilyenkor fenekénél fogva az "üllőhöz" (cig. kovanca) ütik, majd a "csúnyság" fokától függően "húgyba" vagy "szarba" (a "húgynak" vagy "szarnak" kinevezett két pont valamelyikére)

1) Üllő-játék: Kialakul a játékalakzat

2) A "csúnya" szöveget mondó gyereket odaütik az üllőhöz
Gyöngyös, 1985.

(A felvételeket készítette: Szegő Judit)

helyezik. (A "csúnyább" szövegért "húgy", a kevésbé csúnyáért "szar" illeti meg a szöveget mondó gyereket!)

Bár az eddig gyűjtött szövegekből ez nem nyilvánvaló, az egyik kislánynak a játékhoz fűzött kommentárjából kiderül, hogy a "csúnya" szövegek is valamilyen módon egy isteni személlyel kapcsolatosak, rá vonatkoznak ("Aki mondja csúnyát, hogy mit csinál az Ézuska (Jézuska),... az megy a kovancába, beleüssük a kovancába, megy a szarba." - magyarázta a 12 éves Szöszi.) Így még inkább valószínű, hogy a "csúnya" szöveg elhangzását követő cselekvéssor valamiféle rituális büntetést jelképez.

A gyűjtött szövegek hossza néhány mondatos szövegheosztól több gépelt oldalnyi szövegig terjedt. A szövegek többségében azonos motívumok ismétlődnek (csillognak a gyerekek, a háztartási eszközök, az állatok, a hintó, amivel a gyerekeket a szolga iskolába viszi, mennek a rétre virágot szedni stb.). A játékban részt vevő 5-6 éves gyerekek folyamatos szövegmondás helyett olykor csupán gajdolják a játék szövegének egyes elemeit, motívumait, a kántáló előadásmódot azonban pontosan utánozzák. A gyűjtő kérdésére, hogy ez a játék mire jó, az egyik gyerek így válaszolt: "Így tiszteljük az Istent."

Néhány példa az "aranyba helyezést" kiérdemlő szövegmondók szövegeiből:

Gyöngyös, 1985.

Gyűjtő: Szegő Judit

(Az alábbi szövegek mindegyikét - a fent leírtaknak megfelelően - a Soj po Čiri "Mi van az égen?" vagy a So si po Sunto Děl? "Mi van a Jóistenre?" kérdés előzte meg.)

I.

Lakatos Csilla (Hajnal) 11 é.

"Čerhàjĕ, Sùnto Mārjĕ,
phàbol lako khèr, řadjogil
či dičol andaj sumnakàj,
anda sumnakàj kèrdjon
gurùmburi,
hàj šošojĕ;

"Csillagok, Szűz Mária,
ég a háza, ragyog,
nem látszik az aranytól,
az aranyból galambok
lesznek,
és nyulak;

phàbol lako bŭtòri, řadjogìl,
kasavò k bŭtòri nàj Ć eg řomnjè,
Ćèg Sunto Marjà, sar e Sunto
Màrja.
Dèvlām, Ćumìdav tu,
ažutìn p amende,
šòha na ker t àmas oapte
te dèl ame Sŭnto Mārjè
bòldògo."

"E Sunto Mārjà,
le šavorè Ćillogìl,
Ćillogìl vì vōj,
Ćillogìl lako khèr,
Ćillogìl lake gurumnè,
Ćillogìl lake šavorè,
žan lake šavor ànd iskòla,
kana žan lake šavor ànd iskòla,
thovèl pa lènde,
thovèl pa lènde;
Kana Ćillogìl leng-lenge gādà,
vì vōj Ćillogìj.
Avèn khèr lake šavorè,
žan lasa po rēto,
kiden lake luludjē.
Lake šavorè nasvājvon aba,
ingrèl le ka òrvošo;
Ćillògil vvōj,
sàko fèlè Ćillogìl lake:
vì lako kher,
vì laki gurumni.
Kana fejił pehkè guruvnjè,

Ég a bútora, ragyog,
ilyen bútora egy asszonynak sincsen,
csak Szűz Máriának, [olyan asszonynak,]
mint a Szűz Mária.
Istenem, csókollak,
segíts rajtunk,
tedd, hogy soha ne .....
tegyen minket Szűz Mária
boldoggá."

II.

Jakab Mónika (Móni) 12 é.

"A Szűz Mária,
a gyerekei csillognak,
csillog ő is,
csillog a háza,
csillognak a tehenei,
csillognak a gyerekei,
mennek a gyerekei iskolába,
mikor mennek a gyerekei iskolába,
mos rájuk,
mos rájuk;
Amikor csillog a ruhájuk,
ő is csillog.
Hazajönnek a gyerekei,
mennek vele a rétre,
szednek neki virágot.
A gyerekei már megbetegednek,
viszi őket orvoshoz;
Csillog ő,
mindenféle [dolga] csillog neki:
háza is,
tehene is.
Mikor megfeji a tehenét,

vì lako thòd čillogil,
àmen."

a teje is csillog,
amen."

III.

Danyi Éva (Szöszi) 12 é.

"O Sunto Dèl tēlè šudèl
pa čhèrè o pètalō;
Oprè lah le ek cinì raklì;
Anda e cinì rakli kerdjol
Sunto Mārjè.

Àstān pale žāl tar e Sūnto
Mārjè, e cini rākli kon kerdjula
nda la Sunto Mārjè;

E žāl tar /haj/ phendàh pehkè
dakè: "Rakhlèm ek pètala j,
astardem l aj kerdjulah anda
ma Sunto Mārje."

//Astān sà gele e šavorā,
//Astān sa gele e šavorā,
kothèke, haj lenge či šudah
o Sunto Del tēlè,

Nūma pàle gelah andre edj
cini rakhl ha lenge šudès/
lake šudès.

Astān pàle, pala godèkē /
gelèh laki dèj lasa, šudeh vī
lake dake, astardàh laki dej
ka o petalo, v anda la kerdjulè
Sīnto Mārjè.

Gel ànde Sunto Delehko khēr;
Lako kher řadj- e Sunto
Delèhko kher aj Sunto Marjàko
kher řadjogìlas;
(kántálva) lake rojè,
lake gurumnè,

A Jóisten ledobta
az égről a patkót;
Felvette azt egy kisleány;
A kislányból Szűz Mária
lett.

Aztán pedig elmegy a Szűz
Mária, a kislány, akiből
Szűz Mária lett,
És elmegy /és/ mondta az
anyjának: "Találtam egy patkót,
felvettem, és Szűz Mária
lett belőlem."

//Aztán mind elmentek a gyerekek,
//Aztán mind odamentek a gyerekek,
és nekik nem dobott
le a Szűz Mária [patkót],
Csak viszont bement egy
kislány, nekik meg ledobta/
neki meg ledobta.

Aztán meg, azután /
ment vele az anyja, ledobott
[ti. a Jóisten] az anyjának is,
hozzáért az anyja a patkóhoz,
belőle is Szűz Mária lett.

Bementek a Jóisten házába;
A háza řagy- a Jóisten
és a Szűz Mária háza
ragyogott;
(kántálva) a kanalai,
a tehenei,

lake gràs, sako fèlè;

Haj // phenel i / e
kon anda(r) le rakli kerdjula(h)
Sunto Mārje, phenel lak o Sunto
Del: "Kislányom! Žan e vvedra
te das/ te pijavàs e grastēn!"
Gelès // gelès tar, astàn pale//
nem mondok többet."

A Szöszit tartó nagylányok egyike:

(a kötelező záró formulát reklamálva)

"Segíts rajtunk!"

a lovai, mindenféle [dolga, ti.
ragyogott];

És // mondja /
a kislánynak, akiből Szűz Mária
lett, mondja neki a Jóisten;
"Kislányom! Menjetek, [fogjátok]
a vödröket/ hogy adjunk/ inni a lovaknak!"
Ment // elment, aztán meg //
Nem mondok többet."

"Segíts rajtunk!"

IV.

Jakab Mónika (Móni) 12 é. (egy másik
alkalommal)

Egy további gyerek a játékban részt
vevő gyermekcsapatból

Sunto Mārje, čillogìn lake gādà,
lako řom;
Sako fèlè čillogil;
// Mindig-mindig Žan ānde bütjì
dùj žènè,
mìndig te ingrèn penge/te xàn.

Hàj avèn khèrè,
žàn mìndig ando sùnto thàn,
engrèn vì peske šavoren.
//Ando zèleno rēto žàn peska
řomèsa,
sòn penge colo, haj sōvèn.

Szűz Mária, csillog a ruhája,
a férje;
Mindenféle [dolga] csillog;
// Mindig-mindig mennek a munkába,
ketten [a Szűz Mária és férje],
Mindig, hogy hozzanak maguknak enni-
valót.

És hazamennek,
mennek mindig a szent helyre,¹⁷
a gyerekeiket is elviszik.
//Mennek a zöld réten,
férjével,
leraknak maguknak egy lepedőt és
alszanak.

¹⁷ti. búcsújáró helyre

Hāj / astàn pàlpāle / avilè,
khērè gele,

Sò rakhle ando kher? Rakhlè:
dùj, trìn ibòji.

Haj phendàs o/ làko rom lake:
"Sòj gadala, mìri romhī?"

(Nevetés; a gyerekek hangosan beszélni kezdenek.)

Egy idő után a hangzavart túlbeszélve, egy másik gyerek folytatja)

Egy másik gyerek:

Fejìl le; kana thovèl, gada
čillogìl,

vì lake šavorè / vì voj.

Sùnto Mārjè!

Kana khèr avel làko rōm,
šùdel pa peste.

sōvèl lasa.

Avèn khère leske šavorè,
āndr astarel ando hintōvo,

kàj phenèl pehke šavorè,
gothè žal lenca.

Žal po zèleno rēto lenca lengi
dējōri,

kiden penge luludjōrā.

Kāna ba tēle žal o khām,

pàlpāl avèn, khère, xan

haj šon - l ando b-/ pāto,

haj sōvèn tar.

Destehāraj,

oprè vuštavèl le lèngi dēj,

"Mìre šavore, vuštèn opr, and
iškòla trubul te žān!"

Oprè vuštèn, gotòn pe, fulavèn pe,

astàrel andre lèngo sòlga,

ingrèn le,

čillogošè / hintōvèsa.

Àmen, Kristuš ažutìn p amènde!

Ès / aztán vissza / jöttek,
hazamentek,

Mit találtak a házban? Találtak:
két, három ibolyát.

Ès mondja neki [Szűz Máriának] a férje:

"Mik ezek [itt], feleségem?"

Megfeji őket [a teheneket]; amikor
mos, csillog a [kimosott] ruha,
a gyermekei is, ő is [ti. csillog].

Szűz Mária!

Amikor a férje hazajön,

fogja magát,

alszik vele.

Hazajönnek a gyerekei,

befog a hintóba,

és mondja a gyerekeinek,

oda [ti. a rétre] megy velük.

Megy velük a zöld rétre

anyácskájuk,

szednek maguknak virágocskákat.

Amikor már lemegy a nap,

visszajönnek, haza, esznek,

és ágyba teszik őket [a szülők a gyere-
keket],

és elalszanak.

Másnap,

felkelti őket az anyjuk,

"Keljetek fel, gyerekeim, iskolába
kell menetek!"

Felkelnek, elkészülnek, megfésülködnek,

befog a szolgájuk,

viszik őket,

csillagos hintóval.

Amen, Krisztus, segíts rajtunk!

Egy 10 év körüli kislány a játékban részt vevő gyermekcsapatból

Dè šukar i Sunto Mārja!
Phàbol haj čillogìl;
Ame samah oprè làte;
Kasò šukār i lako khèr!
Me haj Rózsì sima hàj Džudi,
hàj i Szöszi haj Jutka
Gelàm oprè kaj Sunto Mārja,
kasò šukār sas lako kher!
Čillogìlas haj / phàbolas.

De szép a Szűz Mária!
Ég és csillog;
Fent voltunk nála;
Oly szép a háza!
Én voltam meg Rózsì meg Dzsudi,
meg a Szöszi meg Jutka,
Felmentünk a Szűz Máriához,
oly szép volt a háza!
Csillogott és / égett.

2. Szerepjátékok

Cigány gyermekközösségek játéktevékenységének talán leggyakoribb - különböző dialektusokat beszélő, egymástól távol élő csoportok gyermekeinél egyaránt fellelhető - formája a szerepjáték. A szerepjáték mindig és mindenütt a felnőttek életében megfigyelhető mozzanatokból építkezik (Mérei-V. Binét, 1972); természetes tehát, hogy a cigány gyermekek szerepjátékai is mintegy tükrözik a felnőtt cigányok életének, tevékenységének mindennapi és ünnepi eseményeit, a közösségükben élő népi kultúra elemeit. Cigány gyermekközösségekben a közös játéknak ez a formája, úgy tűnik, a szokásosnál jóval későbbi életkorig (12-14 éves korig) is kitolódik, cserében azonban, az előadás mikéntjét tekintve, nagymértékben gazdagodik is: a különböző témájú szerepjátékok (például vásári alku, kártyázás, lakodalmas játék) előadása mind nyelvileg, mind a reprodukált cselekvések tekintetében olykor szinte megdöbbenően tökéletes; a különböző szerepeket alakító gyerekek nem csupán a szerepnek megfelelő szövegeket és hanglejtést - a vásári alku fordulatait, a kártyázás közben felcsattanó veszekedést vagy a kölcsönös tiszteletadás közben alkalmazandó formális beszédet - utánozzák illuziót keltő hűséggel, hanem a szerephez tartozó cselekvések koreográfiáját is tökéletesen reprodukálni képesek (a felnőtteknél megfigyelt finom metakommunikatív jelzésekig bezárólag!).

Az alábbiakban egy Gyöngyösön felvett lakodalmas játék egyik részletét mutatom be. A játékhoz a kiválasztott kislány menyasszonyi ruhába öltözik – fehér ruhát vagy legalábbis fehér pulóvert vesz fel, fejére műanyag függönyből fátylat tesznek – a vőlegény pedig apjától kölcsönvett fekete öltönybe. A gyerekek a lakodalom minden kellékét összeszedik: virágot szednek a menyasszony csokrához, bádogédényeket, kanalakat szednek össze a zenei kísérethez, homokból tortát készítenek, tányérokot, kést szereznek a lakomához. A menyasszonytáncra minden gyerek ad pénzt, de a játék végén ki-ki visszaveszi a pénzét.

A Gyöngyösön felvett hosszú szöveg a lánykérést, az esküvő és a lakodalom jelenetét egyaránt magában foglalja. Ebből az alábbiakban a lánykérését és az esküvő időpontjáról való vitát mutatom be.

Szereplők: Lakatos Csilla (Dari) 9 é. – a menyasszony
 Lakatos Zoltán (Fiacs) 11 é. – a vőlegény
 Kanalas Béla (Józsi) 14 é. – a vőlegény apja
 Jakab Mónika (Móni) 12 é. – a vőlegény anyja
 Jakab Andrea (Édes) 10 é. – a menyasszony anyja
 Danyi Éva (Szöszi) 12 é. – rokon asszony

Gyöngyös, 1985.

Gyűjtő: Szegő Judit

Józsi: "Dès te sa mange?"

Móni: ["Dàv lā."

Józsi: ["Avilèm te mangavàv."

Móni: "Dàv lā."

Józsi: "Mīre šāvèske."

Móni: "Dàv la mīre šej."

Édes: "Avèn tar pala j bēre!
 Avèn tar, astaràs and(r)è
 e grastèn!"

Egy gyerek: "Nēēē! Hóóó!"

Édes: "Rakinèn tēlè e bēre pa
 vurdòn, s astaràs āyri!"

Józsi: "Mūro šavo, fàl tu
 kadi šej?"

Józsi: "Nekem adod a lányod?"

Móni: "Odaadom."

Józsi: "Jöttem kéretni."

Móni: "Odaadom."

Józsi: "A fiamnak."

Móni: "Odaadom a lányom."

Édes: "Gyertek sörért!
 Gyertek, fogjuk be
 a lovakat!"

Egy gyerek: "Neeē! Hóóó!"

Édes: "Rakjátok le a sört a
 kocsiról, fogjatok ki!"

Józsi: "Fiam, tetszik neked
 ez a lány?"

3-4) Lakodalmás játék. Az alsó képen: tánc a lakodalomban
Gyöngyös, 1985.

(A felvételeket készítette: Szegő Judit)

Fiacs: "Fál ma."

Szöszi: "Čhumide la!"

(Fiacs megcsókolja Darit. Nevetés.)

Fiacs: "Čumidèm l aba."

Józsi: "Àn bër e řomènge, řejà!"

Fiacs: "An te bontì la pre!"

Édes: "Oprè bontindem l aba,
gedè na kerem/ akkor-"

Józsi: "Kàna kerah o bër?"

Móni: "Tehàra ilyenkor!"

Józsi: "Tehàra nàj miřtò!"

Móni? "Májusba! Májusba!"

Szöszi: "Savatonè!"

Józsi: "Haj savatonè avla màj
miřtòj!"

Szöszi: "Nà kasavo sigo, maj
májusba!"

Józsi: "Akkor májusba!"

Édes: "Kàj i konk o màjuř!"

Egy kislányhang: "Mirè àvla màjuř,
addig vè me řomes la(v), nà?"

Fiacs: "H addig muri řomni / pařa
mànde sòvèl!"

Fiacs: "Tetszik."

Szöszi: "Csókold meg!"

Fiacs: "Megcsókoltam már."

Józsi: "Hozz sört a cigányoknak, te
lány!"

Fiacs: "Hozd ide, hogy felbontsam!"

Édes: "Fel is bontottuk már,
ne csináljatok így / akkor-"

Józsi: "Mikor csináljuk a lagzit?"

Móni: "Holnap ilyenkor!"

Józsi? "Holnap nem jó!"

Móni: "Májusba! Májusba!"

Szöszi: "Szombaton!"

Józsi: "Hát szombaton jobb lesz!"

Szöszi: "Ne ilyen gyorsan, majd
májusba!"

Józsi: "Akkor májusba!"

Édes: "Hol van még a május!"

Egy kislányhang: "Mire május lesz,
addigra én is férjhez megyek, nem?"

Fiacs: "Hát addigra már a feleségem
mellettem alszik!"

3. Páros mesemondás

A vizsgálat során egyik munkatársunk egy Szabolcs-megyei cigány településen élő gyermekek körében olyan - mindeddig ismeretlen - mesemondási módra bukkant, amelyben a mese párbeszédesei részeinek az elmondásában a mesélő partnereként egy másik gyerek is részt vesz, ily módon mintegy színpadszerűen megelevenítve a mese drámai mozzanatait. A szerepek megoszlása, a páros mesemondás szerkezete jelenlegi ismereteink alapján a következő: a mesemondásban részt vevő két gyerek közül a fontosabb szerep a mesélőre hárul, ő indítja a mesét, ő meséli a narratív részeket, az "így szólt" vagy "mondja

akkor" kifejezésekkel ő vezeti be a párbeszédet, s végül ő a partnerek egyike az elbeszélésbe betétszerűen beékelődő dialógusban. A párbeszédet viszont - legalábbis eddigi anyagunkban - mindig a második gyerek indítja, majd a mesélő partnereként részt vesz a párbeszéd rész rögtönzésében.

Ezt a mesemondási módot szemlélteti az alábbi két szövegrészlet:

Rostás Angéla (Biszerka) 12 é.

Rostás Edit (Lujza) 16 é.

Nyírvasvári, 1985.

Gyűjtő: Diósi Ágnes

Biszerka: Hát hás, kathar na hás, hetedhét országon túl, még az Óperenciás-tengereken is túl, hás jekfar eg phurò gāzo, t èk phuri gāzi. Nàdjon čorę has le. Nà hà so te xan.

Po khèr na hás khere khànci. Musaj has te kerèn butji, te žan össze-vissza, te keren/ variso, t anen khere ko kher te xan le. Ke nà has khere khànci ko kher. Phenèl kade jekfar o / phuro rom:

Lujza: "Hā romnjei! Phenòs me tuke variso, te na xojàvejs.

Biszerka: "Phèn, na xojàva me!"

Lujza: "Trùbulas te žas amenge, te rōdàs ameng ek cini butji, hodj te nà bokhāwas adici but, te nàdjon but bokhāwas."

Biszerka: "Adi vī me zanāv. De tényleg čācipò j tut, trùbulas te žas. No ale žas!"

Hát mennek, mennek.

// Phenèl kadè jekfar o phuro rom:

Biszerka: Hát volt, hol nem volt, hetedhét országon túl, még az Óperenciás-tengereken is túl, volt egyszer egy öregember meg egy öregasszony. Nagyon szegények voltak. Nem volt mit enniük.

A háznál nem volt semmi.

Muszáj volt dolgozniuk, menniük össze-vissza, csinálniuk/valamit, hogy vigyenek haza, a házhoz ennivalót. Mert otthon, a háznál nem volt semmi. Így szól egyszer az / öregember:

Lujza: "Na, asszony! Mondanék én neked valamit, ha nem haragszol."

Biszerka: "Mondd, nem haragszom!"

Lujza: "El kellene mennünk egy kis munkát keresni, hogy ne éhezünk ennyi sokat, mert nagyon sokat éhezünk."

Biszerka: "Ezt én is tudom. De tényleg igazad van, mennünk kéne.

Nosza, gyerünk!"

Hát mennek, mennek.

Így szól egyszer az öregember: